

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 808-840.
|| Geliş Tarihi-Received: 03.08.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 31.08.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1337050

Yalan Haber Metinleri Üzerine Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Ulusal Basın Örneği

Critical Discourse Analysis on Fake News Texts: The Case of National Press

Selenay KOŞUMCU*

Öz

Kişilerarası iletişim ve etkileşim kurma aracı olan dil ile sözlü veya yazılı olarak iletilmek istenilen anlam ve onun oluşumundaki bağlamı, düşünceler ve değerler bütünü olarak tanımlanan ideolojilerin metinlerdeki kodlarını inceleme ve çözümleme gerekliliği *söylem* kavramını ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle söylem terimi unsurlarına yer verilen çalışmanın ilk bölümünde, çok boyutlu incelemelere imkân sağlayan ve farklı disiplinlerde kullanılan *söylem çözümlemesi* ve ulusal basın haber metinleri konu edilmesi sebebiyle daha çok yazılı olan metinlerin çözülmesinde ele alınan temel ölçütler anlatılmaktadır. Söylem olarak haberi anlamak için haber metninde kullanılan retorik unsurlardan bahsedilmekte, eleştirel çözümlemelerinin incelediği başlıca söylemlerden biri olan *medya ve gazete haber söylemi* üzerinde durulmaktadır. Haber yazarlarının aktardıkları bilginin yanı sıra kendi kimliğinin de çeşitli açılardan (kültürel, sosyal, kişisel vd.) haber metnini şekillendirmesi kaçınılmazdır ve bu sebeple haberin ideolojik ve etik açıdan değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Değişen *yeni medya* düzeniyle, hızla yayılan haberlerin doğrulanma/yalanlanma ihtiyacı sonucunda, dünya genelinde ortaya çıkan doğrulama platformlarına paralel olarak Türkiye’de kullanılan platformlara; inceleme ve değerlendirme ilkelerine yer verilmektedir. Son olarak *eleştirel söylem çözümlemesi* teorilerinden T. A. van Dijk’in çözümlemesi esas alınarak *yalan haber metinleri* üzerinde metinsel ve bağlamsal boyutlarıyla çözümleme yapılmaktadır. Metinler, içeriğinde yer alan iddiaların doğrulama platformları tarafından analiz edilerek bulgularıyla *yalanlanmış* olması gözetilerek seçilmiş olup çözümleme yoluyla haber yazarlarının metindeki retorik unsurlardan yararlanarak ortaya koydukları söyleminin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Söylem, eleştirel söylem çözümlemesi, ulusal basında haber, doğru haber, yalan haber ve türevleri.

Abstract

The necessity to examine and analyse the codes of ideologies in texts, which are defined as the meaning intended to be conveyed verbally or in writing with language, which is a means of interpersonal communication and interaction, and the context of its formation, thoughts and values, reveals the concept of discourse. In the first part of the study, in which the elements of the term discourse are given, discourse analysis, which enables multidimensional analyses and is used in different disciplines, and the basic criteria considered in the analysis of written texts are explained since national press news texts are the subject. In order to understand the news as a discourse, the rhetorical elements used in the news text are mentioned and media and

* Dr., Türk Dili Okutmanı, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Türksöy Bölümü, Almatı/Kazakistan, e-posta: selenayksmc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7969-9664.

newspaper news discourse, which is one of the main discourses analysed by critical analyses, is emphasised. In addition to the information conveyed by news writers, it is inevitable that their own identity shapes the news text from various angles (cultural, social, personal, etc.) and for this reason, it is important to evaluate the news from an ideological and ethical perspective. In parallel with the verification platforms that have emerged around the world as a result of the need for verification/validation of news that spread rapidly with the changing new media order, the platforms used in Turkey are examined and evaluation principles are included. Finally, based on the analysis of T. A. van Dijk, one of the theories of critical discourse analysis, an analysis is made on fake news texts with textual and contextual dimensions. The texts are selected considering the fact that the claims in the content are analysed by verification platforms and refuted by their findings, and through the analysis, it is aimed to determine the discourse of the news writers by making use of the rhetorical elements in the text.

Keywords: Discourse, critical discourse analysis, news in national press, true news, fake news and its derivatives.

1. Söylem Nedir?

Yirminci yüzyıl düşünürleri tarafından keşfedilen *söylem (discourse)* (Sözen, 1999, s. 11), dilbilim başta olmak üzere edebiyat, psikoloji, eğitim, sosyoloji, siyasal bilimler ve medya gibi pek çok akademik disiplin tarafından konu edilen; farklı söylem yaklaşımları ile araştırmacılarca literatürde nitel araştırma metodu olarak kullanılan bir terimdir. Yabancı literatürde *discourse* olarak yer alan bu sözcük 14. yüzyıl Fransızcasından alınarak terim olarak kullanılmaya başlanmıştır (Elbirlik, 2015, s. 15).

Türkçe sözlükteki tanımlarının (http-1) terimsel anlamını tam olarak karşılamadığı düşünülen *söylem* terimi, dilbilim sözlüğünde “metindilbilim; yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; dilin toplumsal boyutu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (tek sözcük, tümce, paragraf vd.) işlevsel, iletişim değerli birim olarak tanımlanabilecek sözcük” olarak ifade edilmiştir (İmer vd., 2011, s. 226). Vardar (2002, s. 179), “1. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı. 2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri. 3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce.” şeklinde tanımlarken; Marks (2001), “belirli bir toplumsal pratiğin türüne bağlı olarak kodlanmış dil kullanımları bütünlüğü.” olarak ifade etmiş; yasal, tıbbi ve dinî söylem örneklerini vermiştir.

Yazılı veya sözlü bütün metinler, bir söz ya da söylemin gerçekleşmesinden doğar. Ancak bir metin, tümcelerin art arda sıralanmasından farklı bir şeydir. Ayrıca sözün doğru anlaşılabilmesi için onun hangi şartlar altında kullanıldığının bilinmesi, metnin sözeleme anına göre yorumlanması gerekir (Filizok, 2012). Söylem incelemeleri de bu ihtiyaçtan ortaya çıkar. Söylemde ifade edilmek istenen düşünce veya iletinin metnin anlam ve yapısının çözümlenerek kavranması amaçlanır. “Metin ve söylem kavramları arasındaki ilişki soyut ve somut olarak açıklanmaktadır. Buna göre söylem soyut, metin ise somuttur. Yani metin ile söylemin soyutluğu kırılarak hangi söylem (siyasal, eğitim, ideoloji...) olduğu belli olur.” (İşeri, 2021, s. 87).

Her söylem anlam ve mesaj yüklüdür. Söyleyenin olaylara bakışı (ekonomik, politik, tarihi, kültürel) hayat görüşü ve zihniyetini ortaya koyar. Bu yönüyle de ideolojik bir yapı görünümündedir. Ayrıca yazılı veya sözlü olabileceği gibi görsel göstergeler de söylem niteliği taşır. Burada dikkat edilmesi gereken anlatmak istediğimiz ya da anlatılmak istenenlerin özlü ifadelerinin ne olduğudur. Bu bakışla bir sanat eseri de söylem olarak değerlendirilebilir. Hatta bu eserlerin ne anlattığı, ne çağrıştırdığı sorularına karşılık ortaya konulan düşünce ve yorumların yanında jest ve mimikler (yüz ifadeleri, baş sallama vd.) dahi söylem niteliğindedir (Doyuran, 2018, s. 307).

Söylem teori veya yaklaşımlarının tamamı, “Saussure ve Chomsky gibi dilbilimcilerin, Wittgenstein, Austin, Quine gibi dilsel felsefe akımının öncüsü filozofların, Sapir, Whorf ve Strauss gibi dil antropologlarının ve çok daha önemlisi Nietzsche, Heidegger ve Gadamer gibi dil felsefecilerinin dile ilişkin görüşlerine dayanır.” Bu düşünürlerin ortaya koyduğu temel düşünceye göre, dil belirsizdir yani mutlaklaştırılmaz. Dolayısıyla söylem de mutlaklaştırılmaz. Ancak bu söylemin önemsiz olduğunu göstermez. Aksine söylem yüzyılın en büyük keşiflerinden biridir ve beşeri bilimlerde söylem hesaba katılmaksızın insanlar ve topluma dair fikir üretmek mümkün değildir (Sözen, 1999, s. 16-17).

1.1. Söylem Unsurları

1.1.1. Dil

Dil, duyuyla algıladığımız gerçekliği işleyen ve zihindeki verilerin aktarımını mümkün kılan araçtır. Bu imkânla zihin insanlara soru sorma, olaylar veya durumlar arasında bağlantı kurma, problem çözme gibi karmaşık becerileri gerçekleştirme ve anlamlara dair açıklamalar yapabilmeye işlevlerini de yerine getirir. Konusu insan olan bütün araştırmaların merkezinde dil vardır ve dil, bağlamında ortaya çıkan söylemden ayrı düşünülemez.

Söylemlerin işlevleri bilgi, güç, iktidar, hakimiyet, otorite ve kontroldür; bütün bunlar, dilde varlık kazanır. Bilginin, gücün, ideolojinin dildeki kullanımı birer dil eylemidir ve bunlar ancak bir söylem içinde anlamlı hâle gelir (Sözen, 1999, s. 13-15). Söylemin dilden ayrıldığı nokta, dilin eş zamanlı olarak çalışan soyut kalıp ve kurallar kümesi; söylemin ise bu soyut kümenin gerçek dünyadaki kullanımında bağlamla somutlaştırılmış hali olmasıdır (Simpson vd., 2019, s. 5). Wittgenstein’in ifadesiyle “*dil düşünceyi örter.*” Öyle ki, örtünün dış biçiminden, örtülen düşüncenin biçimi konusunda sonuç çıkarılamaz (2013, s. 47). Sözcüklerden oluşan dilin dünyası veya dilin oluşturduğu dünya olarak söylem, örtülü olan bu anlamı analiz eden dil ve insan üzerinde yoğunlaşan yaklaşımdır.

1.1.2. Anlam

Sözlü veya yazılı her ileti, içinde örtük/açık bir anlam taşır. Dilin kullanımı söz konusu olan her şeyde söylem vardır ve dilsel üretimlerin (köşe yazısı, filmler, reklamlar, edebi eserler vd.) tamamında dili incelemek, iletişim değeri açısından değerlendirmek, tasvir etmek söylemdeki bu anlamı ortaya koymak içindir. Bunun yanı sıra günlük konuşmalardaki söz ve ifadeler hatta bir soruya verilen cevap kadar verilmeyen cevaplar da bir anlam içermektedir.

Sözcük, tümce veya sözce düzeyinde anlamın kolaylıkla açıklanabilir ve tanımlanabilir olmadığını ifade eden Aksan (2006, s. 45-48) anlamı, “dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” olarak tanımlamıştır. Sözcük düzeyindeki anlamlar (yan anlam, mecaz anlam, çok anlamlılık, vd.) dahi anlam kavramının önemini göstermekte; dilsel göstergelerin kavranmasında bağlam ve söylemin rolü ortaya çıkmaktadır.

Söylem, anlam ve etkileşim sürecinde ortaya çıkan dil pratiğidir (Sözen, 1999, s. 37). Söylemdeki anlamın anlaşılabilmesi için anlatımın etkileşim sürecinde yer alan tüm özelliklerinin (nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, kim tarafından kullanıldığı vd.) bilinmesi gereklidir.

1.1.3. Bağlam

Yazılı-sözlü herhangi bir metin veya bir tek tümceden oluşan slogan veya reklam, bir deyim veya atasözü de söylemle ilgilidir ve aynı zamanda onu etkileyen bir bağlamdan meydana gelmektedir. Dilin anlam üretme işlevi, bağlamdan yararlanarak sınırsız anlam seçeneği sunar. Metnin ortaya çıktığı şartları, ifadesine imkân veren dilin o tarihteki kullanımını bilmek bağlamı anlamak için gereklidir. “Sözcüklerin anlamları bağlam çerçevesinde şekillenir. Bağlam bir konuşmanın zamanından, mekânından, konuşmacının siyasi ve dini görüşüne kadar her şeyi kapsayabilir. Bağlam göz önüne alınarak söylemin amacı, söylemin hangi kimlik ve rollere sahip olduğu, söylemin yeri ve zamanı vd. iletişimsel unsurlar incelenir.” (Çobanoğulları, 2021, s. 54). Anlamla doğrudan ilişkili olan bağlam, en az sözcüklerin anlamları kadar önem taşımaktadır ve söylem incelemelerinde değerlendirmeye alınmadığı takdirde ‘yanlış anlama’ ya götürebilmektedir.

Söylemi anlamak ve bir metni doğru analiz etmek için bağlam-anlam ilişkisini kurabilmek önemlidir. Cinsiyet, sınıf, ırk, yaş ya da kimlik gibi sosyal, kültürel, tarihi, psikolojik bütün unsurların birleşiminden oluşan bağlam; kendisini oluşturan verileri ifade edildiğinde ve sınırları çizildiğinde söylemdeki anlam belirsizliği ortadan kalkar böylelikle söylemlerin doğru yorumlanması ve anlamlandırılması mümkün olur.

1.1.4. Gönderim

Gönderim, söylemin yer aldığı yazılı veya sözlü metnin bağdaşıklık ilkesinin unsurlarından biridir. “Bir metindeki sözcükler, nesnelere, olaylar ve durumlar arasındaki ilişkidir ve bir unsurun aynı metin dünyasında başka bir unsura bağlı olarak anlaşılabilmesidir.” (de Beaugrande 1998’den akt. Karataş, 2008, s. 73). Tümceler arasındaki ilişkinin sağlanması, söylemlerin birleşmesi gönderim sayesinde gerçekleşir. Gönderim kullanımının sebebi ise dilde ekonomiyi sağlamaktır (Günay, 2017, s. 79).

Metinde gönderimler tek başlarına anlamı yansıtmazlar, başka öğelerle kurdukları ilişki sonucunda anlam ortaya çıkar. Türkçede adıllar (şahıs adılları, dönüşlülük adılları, işaret adılları, ilgi adılları, karşılıklılık adılları) ve işaret sıfatları yoluyla gönderim sağlanmaktadır (Alan, 2022, s. 4). Bağlam içinde gönderim öğeleri kullanımına göre sınıflandırılırlar. Eğer gönderim ögesinin gönderimde bulunduğu nesne, varlık vd. söylem dışındaki bir bağlamda yer alıyorsa bu *dış gönderim* adını alır (Bozkurt, 2022, s. 83). Gönderimde bulunan nesne veya varlıklar söylemde yer alıyorsa *iç gönderim* denir ve metin içindeki öncelik (art gönderim)/ sonralık (ön gönderim) sırasına göre adlandırılır.

Söylem çözümlemelerinde tümceler arasında bağlantı kurmayı sağlayan iç ve dış gönderimlerin her biri büyük önem taşır. Bu unsurlar okuyucunun/ dinleyicinin söylem içi bağlantıyı kurmasını sağladığı gibi okura birikimlerini kullanma ve yorumlama olanağı da verir (Yıkılmış, 2021, s. 49).

1.1.5. Söylem Belirleyicileri

Çeşitli dilbilgisel yapılar bir araya gelerek yazarın/konuşurun duygu durumunu ve düşüncelerini aktarmasına yardımcı olur. Türkçenin sözdizimsel yapısı içinde bağlaç, edat, ünlem, zarf ya da öbek yapı olarak adlandırılan dilsel yapılar sözcüye anlamsal katkı sağlayabilmektedir. Bu dilsel öğelerin görevlerinin yanı sıra anlamsal bir kategori oluşturduğu konum, söylem belirleyicileridir (Hirik, 2023, s. 55). Söylem belirleyicileri, edat (örn. *peki, işte*), zarf (örn. *zaten, daha*), bağlaç (örn. *ama, de/da*), ünlem (örn. *vallaha, yo*), gibi sözcüklerin veya kalıp ifadelerin (örn. *efendime söyleyeyim, ondan sonra, inan ki*) oluşturduğu dilsel öğelerdir (Schiffrin 1987, Fraser 1999, Maschler ve Schiffrin 2015’ten akt. Sarı, 2020, s. 33). Bir söylemde tutarlılığı ve birlikteliği sağlamak, anlamı kuvvetlendirmek aynı

zamanda iletişimi başlatmak ve sınırlarını belirlemek ve okuyucunun/dinleyicinin dikkatini bir sonraki söyleme çekmek için kullanılır.

Kullanımı oldukça yaygın olan söylem belirleyicilerini sıklığı sebebiyle ilk kez duyulan bir dilde bile tespit etmek mümkündür. Dünya dillerinde yaygın olarak kullanılan bu birimler, sözcük türleri bakımından veya işlevleri bakımından sınıflandırılırlar. Bunlar arasında söylem bölümleri belirleyicileri (*boundary markers*, Sinclair and Coulthard 1975, örn. *OK, right vd.*), bağlaçlar (*connectives*, Blakemore 1987, örn. *but vd.*), konuşma sırasındaki boşlukları doldurucu sözcükler (*verbs*, örn. *well vd.*), duraksama belirleyicileri (*hesitation markers*, örn. *ee, mm vd.*), konuşmacının düşüncelerini toplamaya çalıştığını işaret eden belirleyiciler (*evincives*, Schourup 1982, fumbles Edmondson 1981, örn. *anyway vd.*), uzlaşım belirleyicileri (*compromisers*, James 1983, örn. *actually, you know vd.*), akıcılık belirleyicileri (*conversational greasers*, örn. *and then vd.*) gibi farklı sözcük türlerine ait farklı işlevli birimler bulunur (akt. Özbek, 1998, s. 37).

Sözdizimsel yapıda önemli bir role sahip olan söylem belirleyicileri aynı zamanda yapıyla sıkı bir anlam ilişkisinde olmayışıyla da tümce içerisinde herhangi bir konuma yerleştirilebilirler ve onların yapıdan çıkarılmaları söylem anlamında değişikliğe sebep olmaz (Sarı, 2020, s. 34).

2. Söylem Çözümlemesi Nedir?

2.1. Söylem Çözümlemesinin Tanımı ve İlkeleri

Dili bir eylem olarak gören ve inceleyen *söylem çözümlemesi* (*discourse analysis*), bilgi, sosyal ilişkiler ve kimliklerle ilgili özellikler ve bunların karşılıklı etkileşimini ortaya çıkaran bir analiz çeşididir (Sözen, 1999, s. 82). Gündelik dilden edebiyata, medyadan siyasete kadar geniş bir alanda kullanılan söylem bu yönüyle inceleme bakımından da çeşitlilik gösterir. Siyasi söylem çözümlemelerinde 'amaç nedir, ima edilen başka bir ileti daha mı var?' sorularına cevap aranırken; bir sosyolog toplumsal ilişkileri, kurumları ve kimlikleri inceler ya da dilbilim çalışmalarında neyin söylendiğinden çok nasıl söylendiği, hangi biçimlerin tercih edildiği ve bunların kullanım sıklıkları gibi özellikler üzerinde durulur. Görünen o ki "kişinin niyeti nasıl ki söylemi belirliorsa söylem çözümlemesini yapan araştırmacının niyeti de çözümlemenin yöntemini belirlemektedir." (Yıkılmış, 2021, s. 63). Metinlerin (veya dilin) anlamsal ya da sözdizimsel yapısı incelenerek metinlerin hem dilbilimsel hem de sosyokültürel boyutları ele alınır.

Söylem çözümlemesi, sosyal araştırmalarda (psikolojik, dinsel, toplumsal başta olmak üzere insanla ilgili her şey) kullanılan bir yöntem olup dilbilim, antropoloji, felsefe, medya ve iletişim gibi farklı disiplinlerden beslenir; var olan söylemi yeniden üretme, değiştirme, dönüştürme veya var olan söylemlerin özelliklerini açığa çıkarmayı sağlar ve her sosyal araştırma gibi söylem çözümlemesi de *verilere, analiz ve sonuçlara* dayanır (Fairclough, 1998, s. 225). Söylem çözümlemelerinin metinsel ve bağlamsal olmak üzere iki temel boyutu vardır. Metinsel boyutlar, söylemi çeşitli yollardan (dilbilgisi kuralları, tümce yapıları vd.) tanımlayarak incelerken; bağlamsal boyutlar bu yapısal tanımları bilişsel süreçler ve temsiller veya sosyokültürel faktörler gibi bağlamın çeşitli özellikleriyle ilişkilendirir (van Dijk, 1988, s. 24-25).

Terimsel olarak ilk defa Harris¹ (1952) tarafından kullanılan söylem çözümlemesi; kültür, toplum, dil ve değerler arasındaki ilişkiyi ön plana alarak, toplumsal meselelerin,

¹ bkz. Harris, Z. S. (1952). *Discourse Analysis. Language*. Vol. 28, No.1, pp. 1-30. diğer söylem çözümlemesi tanım ve incelemeleri için: Vladimir Propp (1928), *Mofologiya Skazk (Masalın Biçim Birimi)*; Dell Hymes (1964), *Language in Culture and Society (Kültür ve Toplumda Dil)*; Palek (1968), *Cross-reference: A study from*

bireysel durumların ve tutumların, bunları ortaya çıkaran/ların soyut kaynaklarına ışık tutmaktadır (Gılıç 2019, s. 116). İnceleme alanı bakımından günlük kullanımlarda sözcüklerin nasıl kullanıldığını anlamaya yönelik sınırlı bir alan olabileceği gibi belli bir toplumdaki baskın ideolojinin ortaya çıkarılmasına yönelik kapsamlı bir alan da olabilir (Yule, 1996, s. 83). Kim nasıl konuşuyor? Kim nasıl dinliyor ya da susuyor? Kim nasıl yazıyor veya nasıl okuyor? Bu sorularla başlayan söylem çözümlemesi, varsayımlardan değil belirsizliklerden yola çıkar. Diğer çözümleme türlerinden ayrı olarak ayrıntılarla uğraşır; dilin kullanımını analiz eder, anlama ve anlamlandırmaya yönelik özellikleri belirler ve dili kullanan insanların dil ile ne yaptıklarına cevap bulur (Sözen, 1999, s. 85-86).

Çok boyutlu olmasından farklı amaçlarla ve farklı disiplinlerde kullanılmasından bahsettiğimiz söylem çözümlemesi, bu çalışmanın temel inceleme yöntemi olan *eleştirel söylem çözümlemesi* teorilerini esas alarak *yalan haber metinleri* üzerinde yapılacak çözümleme ve değerlendirmelere olanak sağlayacaktır. Eleştirel söylem çözümlemesinin ne olduğundan ve ilkelerinden önce yazılı metinler üzerinde yapılacak çözümlemelerde ele alınan ölçütlerden bahsedilecektir.

2.2. Metinlerin Çözümlemesinde Ölçütler

Dil kullanımı şüphesiz sadece konuşma diliyle sınırlı değildir yazı diliyle iletişim ve etkileşimi de içermektedir. Günlük bir gazete, sanatsal nitelikli metinler (şiir, hikaye, roman vd.), ders kitabı veya bilimsel nitelikli metinler dil malzemeli olmasıyla söylem çözümlemesinin inceleme alanındadır. Bir reklam metninin, gazete haberinin ya da kurmaca metinlerin konusu, bunu ele alış ve dili gibi unsurlar birbirinden tamamen farklı olacağından çözümleme yaparken ilk adım ele alınan metnin türünü tespit etmek olmalıdır.

Her metinde ve özellikle çalışmanın konusu olan haber metinlerinde iletilmek istenen bir ileti/ olay vardır ve bunların kabul görmesi için gerçeklik, güncellik, güvenilirlik, önemlilik, anlaşılabilirlik vd. gibi özelliklerin var olması gerekir (Yıkımuş, 2021, s. 76). Yazarın metni oluşturma sürecindeki sözcük ve tümce düzeyindeki dilsel tercihleri iletilmek istenenin ardındaki psikolojik, sosyolojik vd. pek çok nedenden kaynaklanmaktadır. Okuru yönlendirmek, onun istenilen açıdan olaya bakmasını sağlamak için belli başlı teknikler kullanmakta, niyet/kasıt dilsel seçimlerini belirlemektedir.

2.2.1. Öne Çıkarma-Geri Plana Atma

İnsanlar, bir olayı veya durumu anlatırken ya da herhangi bir konuda bilgi verirken her zaman bütün ayrıntılarıyla ifade etmezler. Hatta bilgi/olay/haber aynı bile olsa ifade edilişi, sunum şekli farklılık gösterebilir. Bazı ayrıntıların atlanmasının, aynı içeriğin farklı şekillerde sunulmasının çeşitli sebepleri vardır. Burada yazar, bilginin/olayın bilindiği varsayımından hareketle tekrar etmiyor olabilir ya da bazı bilgi ve haberleri ön plana çıkararak, vurgulayarak, diğerlerini görmezden gelerek, atlayarak belli bir görüş ve değerler doğrultusunda okuyucuyu etkilemek istiyor olabilir (Çakır, 2014, s. 81).

Hazırlanan bir haberin özetinde veya başlangıç tümcelerinde en önemli ve öz bilgiye yer verilerek okuyucunun dikkati habere çekilir. Bu durum hedef kitle açısından da önemlidir çünkü haberin herhangi bir noktasında yarım bırakılmış bir okumada bile önemli bilgiler elde edilmiş olur. Etkili bir başlık da en az giriş tümceleri kadar önemlidir ve bazen propaganda yapmak, algı yaratmak, habere popülerlik kazandırarak okunma oranını arttırmak veya dikkati çekmek için kasıtlı olarak yanlış anlaşılmaya uygun olan tümceler seçilerek başlık haline getirilir.

i. "Gelecek partili Başkan Yardımcısı Emine Ercandoğdu öldürüldü." (http-2)

hyper-syntax; Halliday (1961), *Categories of the Theory of Grammar*; Zeynel Kıran (1981), *Dilbilimindeki Yeni Yöntemler: Sözcükten Söyleme*; van Dijk (1985), *Handbook of Discourse Analysis* vd.

- ii. “Gabonlu genç kızın sır ölümü! Son görüntüsünde çıplak ayakla koşuyor.” (http-3)
- iii. “Türkiye’nin ilk böbrek nakilli hastalarından olan dernek başkanı öldü.” (http-4)

Haber metinlerinden alınan başlıklarda dikkat çekmek amacıyla öldürülen kişilerden ilkinin bir parti başkanı, ikincisinin de yabancı uyruklu olduğuna vurgu yapılmıştır. Üçüncü başlıkta ise ölen hastanın dernek başkanı olduğu eklenmiş, dernek adından söz edilmemiştir.

- i. “Rusya’nın geçen 24 Şubat’ta Ukrayna’yı işgal etmesinden bu yana binlerce sivil ve asker öldü.” (http-5)
- ii. Ukrayna’da binlerce sivil ve asker öldürüldü.
- iii. Ukrayna’daki savaşta binlerce sivil ve asker öldü.

Birinci tümce aktif bir tümcedir ve burada işgal eden Rusya’dır, Ukrayna’daki sivilin yanında her iki ülke askerinden ölümler olmuştur. İkinci tümce ise pasif bir yapıdadır ve öldüren belirtilmemiştir. Üçüncü tümcede savaş sözcüğüyle işgal göz ardı edilmeye çalışılmıştır.

Haber metinlerinde sıklıkla ortaya çıkan bu durum söylemi ifade eden kişilerin fikir ve tutumlarının birbirinden farklı olmasından kaynaklanır. Yazar asıl olarak neyi aktarmak istiyorsa o düşüncüyü olay örgüsünde ön plana çıkarır ve bu yolla okuyucuya istediği yönü vermek ve dikkatlerini kontrol etmek mümkün olur.

2.2.2. Önvarsayım

Önvarsayım, “bir sözcüde dinleyiciye ulaştırılmak istenen bildirinin dışında kalan, tartışma götürmeyecek şekilde sunulan bilgi olarak tanımlanmaktadır.” (Vardar, 1998, s. 162). *Abim üniversite sınavını kazandı.* tümcesindeki iki önermeden birincisi “benim abim var” önvarsayım, “abim sınavı kazandı” ise sunulan bilgidir. Onan ve Tiryaki tarafından temel özellikleri:

1. İletilmek istenen bilginin dışında kalmaktadır.
2. Doğruluğu tartışılmaz.
3. Tümcenin yüzey yapısında görülmez.
4. Edimsöz niteliği taşır.
5. Dilsel ipuçları kullanılarak ulaşılır.

açıklanan (2012, s. 236) önvarsayımda örtük bir anlam ve itiraz edilmesi zor bir söylem vardır.

- i. “ABD’deki beyaz üstünlüğünü eleştiren Biden, “ Beyaz üstünlüğü anavatanımızdaki en tehlikeli terör tehdididir.” ifadesini kullandı. (siyahi öğrencilerin çoğunlukta olduğu Howard Üniversitesi mezuniyet töreninde)” (http-6)

- ii. “Bachelet, İnsan Hakları Konseyi’ne sunduğu raporda, “Cezasızlığı sona erdirmek ve güven inşa etmek, Afrika kökenli insanların seslerini dinlemek, geçmiş miraslarla yüzleşmek ve telafi etmek için bütün devletleri ırkçılığı inkar etmeyi bırakmaya ve ortadan kaldırmaya çağırıyorum” dedi.” (http-7)

İlk haberde tüm dünyada var olduğu bilinen beyaz-siyahi ayrımı söylemde her ne kadar tam tersi yöndeymiş gibi ifade edilse de örtük anlamında yine de ırkçılığa işaret etmektedir. İkinci haberde yorumları aktarılan rapora dair doğruluğu tartışmasız “Afrika kökenli insanlara karşı tüm devletlerin ırkçılık yaptığı” bilgisi vardır.

Yazarın düşünce aktarımında kullandığı en etkili yöntemlerden biri olan önvarsayım, okuyucunun başka bir düşünceden etkilenmesine izin vermez. Benzeri

olmayan, tek seçenek, tek doğru gibi gösterilen bilgi/olay/haberler aynı zamanda dinleyici/okuyucu tarafından da böyle biliniyormuş izlenimiyle ifade edilir.

2.2.3. Anlamın Kapalı Olması

İletişim sorunlarından biri anlatılmak istenenin doğru aktarılmamasıdır. Dili doğru kullanmamak veya sözcükteki anlam olayları değişikliklerini göz ardı etmek anlam karmaşasına, anlamın bulanıklaşmasına sebep olabilir. İletişim kusurlarından kaynaklanabilecek bu durum yazar tarafından bilinçli bir tercih de olabilir. Birkaç anlama gelebilecek tümceleri içeren haberlerde okuyucu tarafından tepki alınan ifadeler için yazar kastettiğinin tümcenin diğer anlamı olduğunu söyleyerek konumunu koruyabilir (Çakır, 2014, s. 86).

- i. "Eşi ile oğlunu öldürüp intihar etti." (http-8)
- ii. 300 bin lira ile kaybolan THY Kopenhag bürosunun muhasebecisi aranıyor.

Her iki tümcede de gerçekleşen eylemdeki kişi belirsizliğinden kaynaklanan bir anlam bulanıklığı söz konusudur. Okuyucu ilk tümceyi okuduğunda öldüren kişi(ler) hakkında farklı yorum yapacaktır. Aynı durum ikinci tümce için de geçerlidir. Kaybolan para ve muhasebeci hakkındaki durum belirsizdir. Muhasebecinin parayı alıp kaçtığı iddia edilebileceği gibi yazar bunu kastetmediğini söyleyerek her iki kaybın birbirinden bağımsız olduğunu iddia edebilir.

2.2.3.1. Çok Anlamlılık

Bir sözcüğün birden çok anlam içermesi *çok anlamlılık* olarak adlandırılır. Kullanım alanına giren her sözcük başlangıçta tek anlamlıdır, çok anlamlılık süreç içinde ortaya çıkan bir özelliktir.

Dilde sözcüklerin ya da tümcelerin çeşitli sebeplerle farklı manalarda kullanılması dilin bir anlamsal zenginliği aynı zamanda da yanlış anlamalara sebep olan bir *anlam tuzağı* olarak düşünülebilir. Doğru mesajlar iletmek, yanlış düşmemek için çok anlamlılığı iyi bilmek ve anlamak gerekir (Kahraman, 2015, s. 31).

"Michael Jackson, aşırı derecede alkol alan biri kendisine zarar verebilir diye kaldığı otelde içki servisini yasaklattı." (http-9)

Çok anlamlılık örneği olan yukarıdaki tümcede yazar; Michael Jackson biri kendine hakim olamayıp çok içer, zarar verir veya birileri çok içer de sonra bana zarar verir diye içki servisini yasaklatıyor olarak durumu iki anlama gelecek şekilde ifade etmiştir.

2.2.3.2. Anlam Belirsizliği

Bir sözcüğün ya da tümcenin hangi anlamlarda kullanıldığının açıkça belli olmadığı, muğlak ifade içerdiği için ne anlatılmak istendiğinin tam tespit edilemediği kullanımlar anlam belirsizliğidir. Bu belirsizlik çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve farklı maksatlar için kullanılabilir. Örneğin, bir şair şiirine estetik zevk ya da derinlik katmak için imgeler vd. kullanarak anlam belirsizliğinden yararlanabilir (Yıkmaş, 2021, s. 80).

Belirsizlik durumu insanlar arası iletişimde, söylem(ler)in önceki deneyimler ve edinilen diğer bilgilerle, insanın bilişsel süreçleriyle değerlendirilmesiyle ortadan kaldırılmaktadır. Kişi bir tümce içindeki birden fazla anlama sahip sözcüğün doğru anlamını, bilgisi ve geçmiş deneyimleri yardımıyla anlayarak seçmekte ve diğer anlamları elemektedir (İlgen, 2015, s. 15).

i. "Yaşlanmanın nedeni vücuttaki serbest radikallermiş. İnsanoğlu ne çekiyorsa radikalden çekiyor." (http-10)

ii. “Cumhuriyetinize sahip çıkın.” (http-11)

İlk tümcede yazar, radikal sözcüğünü farklı anlamlarda kullanarak okuyucunun yorumuna bırakmıştır. İkinci tümcede ise cumhuriyetle kastedilen yönetim biçimi mi yoksa gazete adı mı belli değildir.

2.2.4. Sözcük Seçimi

Metinlerde seçilen sözcükler dinleyici/okuyucu tarafından bütün olarak algılansa da aslında her sözcük planlı olarak seçilmektedir. Özellikle haber metinlerinde sözcük seçimini etkileyen en önemli unsur ideolojidir. Söylemde amaçlanan ideoloji neyse sözcük seçimi de bu doğrultuda olur (Yıkılmış, 2021, s. 81). Yine de sözcük temelinde yapılan çözümleme ideolojiyi anlamak için yeterli değildir. Çünkü sözcük ve ifadelerin değeri tümce içindeki yerinden ve diğer sözcüklerle olan ilişkisinden etkilenir; sözcüğün kullanım zamanı ve bağlamı da anlamı etkilemektedir.

Sözcükler bir kültür dünyasının temsilidir. Bir haber metninin sözcük haritasını çıkarmak o haberin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu harita bize sözcüğün anlamının yanı sıra diğer sözcüklerle olan ilişkisini karşılaştırmamıza da imkân verir. Böylelikle sözcüklerin niçin tercih edildiği ve yazarın niyetini de anlaşılabilir (Devran, 2010, s. 101). Okurları etkilemek için sözcük ve sözcük gruplarının farklı şekillerde kullanıldığı durumlar vardır. Çağrışımlar, etiketler, metaforlar vd.² kullanımlar, anlamı etkileyen aynı zamanda yazarın bakış açısını da gösteren yöntemlerdir.

Yazar, haber metnini oluştururken yalnızca boş bir sayfaya aktaracağı gerçek bir haberin bilgisine değil aynı zamanda kullanacağı sözcükleri belirleyen bir dizi geleneğe bağlı olması gerektiği düşüncesine de sahiptir. Metnin nasıl başlayıp nasıl bitmesi gerektiği, okuyucunun ilgisi ve bilgisi, haberin zamanı ve iddiası, değeri vd. gibi pek çok özellik kullanacağı sözcükleri seçerken yazarı etkiler. Kısacası haber söylemi, çeşitli norm ve ilkelerin, ifade edilmemiş varsayımların bir araya gelmesinin bir sonucudur (Matheson, 2005, s. 16).

2.2.5. Tümce Tercihleri

Bir düşünce, olay/durum çeşitli tümce kalıplarıyla ifade edilebilir. Tümce ögeleri farklı dizilebilir; *bilinenler*, *yeni* olanlardan önce gelir ve *yorum konudan* sonra yer alır vd. gibi söylem kurallarına göre kaleme alınır. Söylem kurallarının yanı sıra anlamın bazı bölümlerini öne çıkarmaya diğer bölümlerini geri plana atmaya yarayan belli başlı tümce yapıları tercih edilmektedir. Bu tercihler okuyucunun/dinleyicinin yönlendirilmesine neden olur.

2.2.5.1. Geçişli Tümceler

Gerçekliğin ifade edilmesi sırasında farklı sözcükler seçilir ve bu sözcüklerden tümceler meydana gelir. Bu tümcelerden bazıları yapıları bakımından geçişliken bazıları da geçişli değildir. Geçişli fiilleri içeren tümceler anlamı ifade etmek için bir objeye ya da nesneye ihtiyaç duyarlar. Haber metinlerinde özneler aktör kabul edilirken nesnelere de hedef(ler) konumundadır ve tümcede bu iki unsurun ilişkisinin anlaşılabilir olması önemlidir (Devran, 2010, 97-99). Güçlü gösterilmek istenen aktör ve daha zayıf olan nesne, söylemin amacını kimin veya neyin güçlü gösterilmek istendiğini gösterir.

i. “İzmir’de İhsan Kalmaz (31), boşanma aşamasındaki eşi Zehra Kalmaz’ı (19) bıçaklayarak öldürdü. Polis merkezine gidip teslim olan Kalmaz, cinayetin ardından eğlence mekanında eğlendiğini söyledi.” (http-12)

² bkz. Çakır (2014). *Söylem Analizi, Ne Demek İstiyorsun?*. s. 87-89.

ii. “Denizli’de 4 yıl önce boşandığı eşi Fatma Çetin’i (39) evinde boğarak öldürdükten sonra cesedini ormana gömdüğü gerekçesiyle ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istemiyle yargılanan Ebubekir Karakurt (40), “Boğazını iple sıktım. 5 dakika boyunca ölmesini bekledim.” dedi. Mahkeme heyeti, tanıkların dinlenmesi için duruşmayı erteledi.” (http-13)

Haberlerde yer alan aktörler kadın cinayetlerinin öznelere olup zayıf olarak görünen kadın(lar) nesne durumundadır. İlk haberde yer alan özne, cinayet sonrası eğlenmeye gitme davranışı sebebiyle de ön plana çıkmıştır. İkinci haber, içeriğinde yer alan cinayetin işleniş biçimi hakkındaki ayrıntıları sebebiyle eleştirilebilir olmakla beraber, özneyi tanımlamak için kullanılan sıfat grubundaki cinayeti yargılayan dil ve cezadan bahsedilmesi haberin yazarının niyetini ortaya koymaktadır.

2.2.5.2. Etken ve Edilgen Tümceler

Haberde kullanılan tümcenin etken ya da edilgen oluşu öznenin saklanması veya öne çıkarılması ile doğrudan ilgilidir. Özne destekleniyorsa olumlu eylemleriyle ön plana çıkarılır. Söylemler öznenin olumsuz eylemleri ön plana çıkarılarak ifade ediliyorsa öznenin aleyhine bir durum söz konusudur. İktidarı destekleyen bir basından söz ediyorsak yazar, iktidar başarılarından bahsederken özellikle özneye yer verecek; olumsuz eylemlerinde ise edilgen (pasif) yapılar kullanarak bu olumsuzluklardan iktidarın zarar görmesini engellemek isteyecektir. Öte yandan iktidar karşıtı basın söz konusu olduğunda yazar, özellikle olumsuz eylemler için etken (aktif) tümceler kullanarak iktidar hakkında olumsuz imaj yaratmaya çalışacaktır (Devran, 2010, s. 99).

2.2.5.3. Dolaylı Anlatım Tümceleri

Dolaylı anlatım tümcelerinde yazar söylemlerinde aktarıcı durumundadır, bu benim fikrim değil/sadece olayı, durumu aktarıyorum şeklindeki ifadelerle sezdirimde bulunmaktadır. Bu anlatım biçimi Türkçede {-mış} ya da bir başkasının söylediklerini ‘o... dedi/diyor’ şeklinde aktaran dilbilgisel yapı ile gerçekleştirilmektedir (Karahan, 2006, 99). Dolaylı anlatım yansıtan tümcelerin kullanılmasının sebeplerinin altında yazarın sorumluluk üstlenmek istememesi, otoriteden çekinme, toplumun tepkisinden kaçınma vd. kaygılar bulunmaktadır (Yıkmuş, 2021, s. 84).

i. “Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, grip salgınında son dönemde influenza görülme sıklığının arttığını belirterek “Covid toplam vakaların yüzde 5-6’sı seviyesinde seyretmeye devam ediyor. Endişe etmeyi gerektiren bir durum yok.” dedi. Koca, sahte ilaç iddialarıyla ilgili de “Kayıtlara göre ülkemize Bangladeş’ten bugüne kadar iddiaya konu olan ilacın bir kutu dahi girişi olmamıştır. Hiçbir şekilde hastalarımızda kullanılması da söz konusu olmamıştır.” diye konuştu.” (http-14)

Haberin yazarı iddia tümceleri için de Sağlık Bakanı Koca’nın cevapları için de kişisel yorum katmaktan kaçınmış, ... dedi/ diye konuştu dolaylı anlatım ifadelerini kullanmıştır.

3. Eleştirel Söylem Çözümlemesi Nedir?

3.1. Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Tanımı ve Kısa Tarihi

Eleştirel söylem çözümlemesi (*critical discourse analysis*), söylemin altında yatan ideolojiyi dilbilim temelli bir yaklaşımla ortaya çıkarma yaklaşımıdır. Disiplinler arası yaklaşımlar bu çözümlemede büyük önem taşımaktadır. Toplumdaki güç ilişkileri, bu ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan eşitsizlikler, algılama ve anlamlandırma biçimleri, toplumdaki yapılanma, tarihsel ve kültürel süreçlerin ve değerlerin gelişimi, eylemlerin niteliği, cinsiyet ve grup kimlikleri sınıflamasında temsil biçimleri ve ayrımcı yaklaşımlar

gibi çeşitli özellikler izlenebilmekte; bunun sonucunda söylemin neden o biçimde oluştuğuna yönelik değerlendirmeler elde edilmektedir (Büyükkantarcioglu, 2006, s. 105).

Söylem üzerine çalışan dilbilimciler araştırmalarında güç, egemenlik, sınıf, etnik ayrımcılık, çıkar, kurumlar, sosyal yapı ve sosyal düzen gibi konulara odaklanarak eleştirel söylem çözümlemesi yöntemleri geliştirmeye çalışmışlardır. Eleştirel söylem çözümlemesi Habermas'ın çalışmalarından ve Foucault'un geliştirdiği güç, disiplin ve söylem düzeyleri kavramlarından başlamak üzere farklı yöntemleri içermektedir. Bu yöntemlerden hareketle tek bir teorik çözümlemeye ulaşmak söz konusu değildir. Her bir metnin farklı bir eleştirel çözümlemesi vardır; örneğin, bir haber metni ile bir deneme metninin eleştirel söylem çözümlemesi birbirinden farklıdır (Devran, 2010, s. 61). Farklı yaklaşımlardan etkilenen ve esinlenen söylem çözümlenmeleri özellikle bazı söylem türlerine uygulanır. Kadınlarla ilgili söylemler, ırkçılık karşıtı söylemler, feminist söylemler temel inceleme konuları arasında yer alırken; ülkemizde laiklikle ilgili söylem, İslamcı söylem, milliyetçi söylem vd. konular toplumumuzda sıkça tartışılmaktadır (Günay, 2013, s. 77).

Eleştirel söylem çözümlemesi terimi ilk olarak 1990'da kullanılmıştır. Fakat ortaya çıkışı ve gelişim süreci 1960'ların sonuyla 1970'lerin başına uzanmaktadır. Sosyoloji kaynaklı söylem çözümlenmeleri esas alınarak 1940'lı yıllarda başlayan mikro-sosyolojik çalışmalar; 1960'lı yıllarda Garfinkel öncülüğünde başlayan konuşma analizi çalışmaları ve Goffman'ın metin, hikâye ve mit nitelik analizlerinden sonra, 1970'lerde dilin toplumdaki güç ilişkilerini yapılandırmadaki rolünü inceleyen bir söylem ve metin çözümlenmelerinin ortaya çıkmasıyla eleştirel dilbilimin temelleri atılmaya başlamıştır. Aynı yıllarda başta Gunter Kress olmak üzere bir grup araştırmacı dilsel betimlemenin yeterli olmayacağını *nasil* sorusunun yanında *neden* sorusuna cevap veren toplumsal, tarihi ve politik süreçlerin de göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuştur (Büyükkantarcioglu, 2006, s. 106). En önemli temsilcileri Norman Fairclough, Ruth Wodak, van Dijk ve Paul Chilton gibi kuramcılardır. Fairclough sistematik işlevsel dilbilimi, van Dijk metin ve algısal dilbilimi, Ruth Wodak etkileşimli çalışmalar ve Paul Chilton dilbilimi, göstergebilimi ve iletişim çalışması konusuna odaklanmışlardır.

Dilbilimsel söylem çözümlenmelerinden olan eleştirel söylem çözümlemesinin diğer söylem çözümlenmelerinden ayrıldığı en temel nokta, felsefi temellerinin eleştirel olmasıdır. Eleştirel söylem analistleri kendi kişisel yorumlarına odaklanmaz, onlar için söylemlerin kitleler üzerindeki etkilerini ön plana alır ve sorun odaklı disiplinler arası bir yaklaşıma sahip olması sebebiyle dil birimlerinden çok sosyal çalışmalarla ilgilenmektedir; bu nedenle yalnızca metinleri çözemez; yazılı, sözlü ve görsel tüm unsurlar inceleme alanı içerisindedir. Ancak bu özellikten hareketle dilsel elementler eleştirel çözümlemesinde göz ardı edilir izlenimi doğru değildir. Çünkü tüm eleştirel söylem çözümlenmelerinde araştırmacılar sistematik dilbilim incelemeleri (retorik, metindilbilim, tartışma vd.) içerir (Çobanoğulları, 2021, s. 62-66).

3.2. Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Amaç ve Özellikleri

Eleştirel söylem çözümlemesi, çıkış noktası toplumsal sorunlar olan bir kuram ve çözümleme yöntemidir. Toplumsal sorunların altında güç, ideoloji ve baskınlık çatışmaları yatmaktadır (Ercan ve Danış, 2019, s. 548). Bu çözümlemenin en temel amacı da toplumda dil aracılığıyla meydana getirilen, ifade edilen ve meşrulaştırılan toplumsal eşitsizliği eleştirmektir. Bunu yaparken olaylara yalnızca olumsuz açıdan bakmak değil; mevcut düzeni iyileştirmek ve dönüştürmek hedeflenmektedir. Aydınlanma, daha adil ve eşit bir düzen sağlanmaya çalışılır ve bu amacı gerçekleştirmek için toplumsal eşitsizliklerin söylemsel yönleri araştırılır; metin, iktidar, bilim, kültür vd. gibi söyleme etki eden unsurları ve boyutları içeren bir analiz yapılmaya çalışılır. Elinde gücü bulunduran unsurların kamusal ve özel alanlarda kullandıkları dilsel araçlar tespit edilmeye çalışılır

(Çobanoğulları, 2021, s. 72). Araştırmacı çözümlemesinde kendi bilgilerini, ön yargılarını, değerlerini, ideolojisini vd. kişisel birikimlerini kullanır/onlardan etkilenir. Bu nedenle eleştirel söylem çözümlemelerinden nesnel olunması beklenemez.

3.3. Eleştirel Söylem Çözümlemesinin İncelediği Başlıca Söylemler

Politika, medya, bilim vd. birer güç kaynağıdır. Bu nedenle politikacılar, medya çalışanları ve bilim adamları mesleklerinden dolayı kendilerine özgü bir söylemsel güce sahip olurlar. Profesörler akademik söylemleri, gazeteciler medya ve haber söylemleri, politikacılar politik söylemleri, iş adamları ekonomik söylemleri kontrol edebilirler. Söylemler üzerinde daha çok etkili olan güçler, doğal olarak daha güçlü olacaktır (Devran, 2010, s. 27). Eleştirel söylem çözümlemesi temelinde özellikle ideoloji ve güç kavramları bulunmakta; bu nedenle inceleyeceği söylem türlerinin başında siyaset, medya ve haber söylemleri gelmektedir. Çalışmanın konusunun *yalan haber metinleri üzerine eleştirel söylem çözümlemesi* olması sebebiyle *medya ve gazete haber söylemi* üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Medya ve Gazete Haber Söylemi

Gazetecilik ve medya dilbilimsel çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Özellikle 19. yüzyıl sonundan itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler haberleşme alanında da büyük değişiklikleri beraberinde getirmiş, gazeteler önemli bir medya aracı haline gelmiştir. Günümüzde kitlelere hızla ulaşabilen elektronik ortamdaki gazetelerin varlığı yalnızca biçiminde değil habercilik anlayışında farklılıklar olarak ortaya çıkmıştır.

Geleneksel olarak gazetecilik, bilgi aktarımının sağlandığı bir alan olsa da gazeteler okuyuculara çeşitli yöntemlerle belli mesaj ve ideolojileri yayma amacı gütmeye başlamıştır. Örneğin insanlığı ilgilendiren dünya savaşları vd. önemli olaylarda gazeteler propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Çobanoğulları, 2021, s. 88).

İletişim araçlarının ortak paydası olan haberler, kamuoyu oluşturmada önemli bir yere sahiptir. Söylem olarak haberi anlamak için haberin olduğu bağlamı (haber üretimi biçimini, içinde yer aldığı medyanın toplumdaki yeri ve iktidar/güçle olan ilişkisini vd.) anlamak önemlidir. Bunun için de haber metinlerinde eleştirel çözümlemeler yapmak gerekir.

4. Haber Nedir?

4.1. Haberin Tanımı

İnsanoğlunun bilme, haber alma arzusu üzerine pek çok görüş ileri sürülmüştür. *Haber nedir?* sorusuna yanıt arama gayreti haberin çeşitli tanımlarını yapmayı sağladıysa da haber kavramı ve tanımı üzerine hâlâ görüş birliğine varılamamıştır.

Haber tanımlamalarının ilk örneklerinde günün koşullarına ve gazetecilik mesleğinin gerekliliklerine uygun ifadelerle rastlanılmaktadır: *olan her şey haberdir, haber zamana uygun her şeydir, haber bir olayın raporudur, haber okuyucuların öğrenmek istedikleridir, haber yarının tarihidir vd.* (Tokgöz, 1981, s. 54-55). Bugünse gazetecilikte haber genellikle *olay, hikâye veya özet* gibi kavramlarla tanımlanır. Gazeteci bir olayı, durumu, bilgiyi özetleyerek ve hikâyeleştirerek haber haline getirir. Gerçekleşen bir olayın kitlelere aktarılması amacıyla yazılan metinlerin dikkate alınması için haber niteliği taşıması gerekmektedir. Bu durumda her olay bir haber değildir (Büyükaşar, 2019, s. 38). Olaydan hareketle Dursun (2005, s. 69) haberi, "gerçek dünyada bir yerlerde meydana gelen olaylar, kişiler ya da şeyler hakkındaki en son, en yeni ve ilgi çekici bilgilendirme" olarak ifade etmiş; Arsan (2005, s. 137) ise haberi, "daha önce bilmediğimiz, yeni, ilginç bir olayın medyada yayımlanmış halidir." şeklinde tanımlamıştır.

Son olarak habere dair yapılmış tanımlar arasında en sık rastlanan İngilizce *haber* anlamına gelen *news* sözcüğünün kökeninin kuzey (North), doğu (East), batı (West) ve güney (South) sözcüklerinin baş harflerine dayandığı ve haber '*her yönde meydana gelen olaylar ile ilgilidir.*' iddiası olsa da doğru değildir. *News* sözcüğünün kökeni 14. yüzyıl Ortaçağ İngilizcesine dayanmakta ve benzeri sözcüklere aynı dil ailesinden olan (Fransızca *nouvelles*, Almanca *neues* vd.) dillerde de rastlanmaktadır (http-15)

4.2. Haber Metninde Anlam ve Tümce Yapıları

Haber metinleri diğer türlerle karşılaştırıldığında profesyonel kodlarla oluşturulmuş metinlerdir ve özgün bir anlatı yapısına sahiptir. Geleneksel bir haber metninde ana başlık, alt başlık ve metin bulunur. Ancak bunlara ek olarak ara başlıklara da yer verilebilir. Özellikle tiraj kaygısıyla yazılmış haber anlatımlarında farklı tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Klasik anlatım tekniklerinin dışına çıkılarak okuyucunun ilgisini çekmeye çalışılır. Akış sıralamasına ideolojik amaçlar ve çıkar ilişkileri gibi hususlar etki edebilir. Haberci okuyucuya özellikle iletmek istediği mesajı en ön sıraya yerleştirebilir, dikkat çekmek için ilginç başlıklar kullanabilir hatta bazen bu başlıklar metinle bağdaşmayan gerçek dışı da olabilir. Dikkat çekilmek istenen yerler özellikle vurgulanır, bunun için vurgulanan ifadenin yazı karakterinde değişiklik yapılabilir, italik ya da kalın harflerle gösterilebilir. Haberlerde kullanılan fotoğraflar için de benzer durum söz konusudur. Önemli ayrıntılar içeren fotoğraflarda ilgili bölüm daire içerisine alınarak işaretlenir veya büyütülerek gösterilir. Belli başlı olayların veya kişilerin olumlu yanları bilinçli olarak ön olana çıkarılabildiği gibi kasıtlı olarak olumsuzlukları da vurgulanabilir. Ancak habercinin amacı ne olursa olsun haber metinlerinde olay sıralaması en önemli olandan daha az önemli olana doğrudur (Devran, 2010, s. 83-92).

Haber metinleri oluşturulurken belli başlı müdahalelerle anlamda etkili olan tümce yapıları kullanılır. Bunlara *Metinlerin Çözümlemesinde Ölçütler* başlığında ayrıntılarıyla yer verilmiştir.

4.2.1. Haber Metninde Retorik Unsurlar

Sözcük anlamı *güzel söz söyleme sanatı* (TDK) olan retorik, haber metinleri için okuyucuyu ikna etmek için dili ustalıklı kullanmak olarak ifade edilebilir. Her yazılı metinde retorik unsurlar bulunur ve haber metni yazarları yazım aşamasında bunları göz önünde bulundurur (Devran, 2010, s. 42).

4.2.1.1. Tanımlama

Okuyucuya bilgi vermek ve metnin daha kolay anlaşılır olmasını sağlamak için metinde yer alan sözcük veya tümcelerin açıklanması gerektiğinde tanımlamalar yapılır. Haberlerde genellikle *öteki* olarak görülen olumsuz, *bizden* olarak görülen olumlu olarak tanımlanmaktadır:

"İç savaş nedeniyle ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin Trabzon'da oluşturduğu düğün konvoy çetesi korku saçıyor. Para almadan gelin aracının önünden ayrılmayan küçük çocuklar ise 'Para yoksa ölüm var, aç kaldık' tehdidinde bulunuyor." (http-16)

Yerel bir gazete haber metninden alınmış yukarıdaki ifadeler "*Konvoy Çetesi Ölüm Saçıyor*" başlığıyla yer almaktadır. Başlıkla beraber düşünüldüğünde küçük çocuk olmalarına rağmen sığınmacılar *toplum huzurunu bozan, insan hayatını tehdit eden* olarak vurgulanmıştır. Ülkemizde birçok kültürde var olan *düğün konvoyunun önünü keserek bahşiş alma* geleneği Suriyeli sığınmacılar söz konusu olunca toplumsal bir tehdit unsuru olarak ifade edilmiştir. Ötekileştirme söylemi *iç savaş, çete, korku saçmak, para, ölüm, açlık* sözcüklerinin özenle seçilmesiyle okuyucuda yaratılmak istenen algı kuvvetlendirilmiştir.

4.2.1.2. Örnek Verme

Örnek verme de haber metinlerinde sıklıkla yararlanılan anlatım unsurlarından biridir ve anlattıklarını daha kuvvetle ifade etmek, bir mesajı iletmek amacıyla kullanılır.

“Hava sıcaklıklarının artmasıyla birlikte havuz, gölet ve denize serinlemek için giren vatandaşların boğulma vakalarında artış yaşanmaya başladı. Uzmanlar, girilen suya dikkat edilmesinin hayati önem taşıdığını vurgulayarak, sosyal medyada fazla beğeni almak için videolar paylaşmak için çekim yapıldığı sırada boğulmaların da meydana geldiğini söyledi.” (http-17)

Haber metninde, Türkiye’de her yıl boğularak hayatını kaybeden insan sayısının çokluğu sebebiyle hayati tehlike vurgulanarak, gerçekleşen vakaların çoğunlukla sosyal medya için üretilen video içeriklerinin kaydı sırasında olduğu örneklendirilmiştir.

4.2.1.3. Kanıt Gösterme

Haber metni yazarının bir amaç doğrultusunda belli bir olayı, kişi veya kişileri desteklediğinde olumlu özelliklerini ön plana alarak olumsuz özellikleri bile olsa meşrulaştırıp onları geri plana attığından; olaya, kişi veya kişilere karşı duruş sergilediğinde de tam tersi bir yol izleyerek olumsuz yönleri göstermeye çalıştığından bahsetmiştik. Bu durumlarda yazar bir sebep, koşul veya fikir kullanarak haklılığını gösterecek kanıtlar ortaya koymaktadır.

4.2.1.4. Metafor

Belli bir olayı, durumu, kavramı anlatmak için bilinenlerden hareketle anlatmaya, benzetmeye, kıyaslamaya yarayan her şey metafordur.

i. *“14 Mayıs seçimlerine kadar CHP lideri ve cumhurbaşkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu’na açık açık destek veren Batı medyası 14 Mayıs’ta sandıktan çıkan Başkan Recep Tayyip Erdoğan’ın oylarını görünce adeta geri vites yaptı.”* (http-18)

ii. *“Çekirdek enflasyonun bu yılın ilk çeyreğinde temel ürünler ve gıda ürünlerindeki fiyat artışları nedeniyle beklentilerin üzerinde gerçekleştiği aktarılan tutanaklarda, enflasyonun bu yılın nisan ayında sert bir şekilde düşmesinin beklendiği belirtildi.”* (http-19)

iii. *“Kemiklerin sessiz hastalığı olarak bilinen ‘osteoporoz’ yani kemik erimesi yüksek oranda kahve kullanımıyla daha da artıyor.”* (http-20)

İlk haberde yer alan *geri vites* (araba benzetmesiyle), ikincideki *sert düşüş* (gerçek manada yukarıdan iniş varmış gibi bir somutlaştırma) ve son haberdeki *sessiz hastalık* (kişileştirme) ifadeleri metaforik anlatım tarzıyla yazılmıştır.

Sadece siyaset, ekonomi veya sağlık haberlerinde değil bütün alanlardaki haberlerde metafor kullanımına rastlanmaktadır. Basının iktidara karşı sergilemiş olduğu tutum kullanılacak metaforun (olumlu veya olumsuz) tercihini belirlemektedir.

Siyasi literatürde liderlere ilişkin kullanılan sıfatlar da metaforik ifadelerdir: *Türk’ün Atası* (Mustafa Kemal Atatürk), *Milli Şef* (İsmet İnönü), *Çoban Sülü*, *Baba* (Süleyman Demirel), *Kıbrıs Fatihi* (Bülent Ecevit), *Ana* (Tansu Çiller), *Kasımpaşalı* (Recep Tayyip Erdoğan) vd.

4.2.1.5. İroni

Söylenenin tam tersinin kastedilerek alaya alınması (TDK) olarak tanımlanan ironi haber metinlerinde kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntemde sözcüklerle ifade edilen anlamın zıttının söylenmesi amaçlanmaktadır. İroni kullanımı zaman zaman okuyucular tarafından fark edilemeyebilir ve yanlış anlaşılmalara sebep olabilir.

“Ekrem İmamoğlu’nun bir vatandaşla yaşadığı diyalog sosyal medyada gündem oldu. Bazı medya kanallarıysa yaşanan diyalogu biraz “farklı” biçimde sundu. Vatandaşa tokat attı denilen Ekrem İmamoğlu’nun aslında böyle bir müdahalede bulunmadığı açıkça görülüyor. Hâl böyle olunca karalama kampanyasına verilen yanıtlar mizahi oldu:

Ekrem İmamoğlu, çocuklara tabletiyle hava attı.” (http-21)

4.2.1.6. Korku-Endişe Yaratma

Korku ve endişeyi bazı alanlarda ve durumlarda kullanmak okuyucuyu ikna etmek için bir yöntem olarak haber metinlerinde yer alır.

i. “AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Nurettin Canikli, “7’li masa ittifakı, yine kur şoku ve sermaye kontrolü yalanlarıyla vatandaşın kafasını karıştırmaya, piyasaları manipüle etmeye çalışıyor.” dedi.” (http-22)

ii. “CHP Hukuk ve Seçim İşlerinden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Muharrem Erkek, “28 Mayıs’taki seçim, referandum niteliğinde bir seçim olacak. Tek adam rejimi mi demokrasi mi? Bir karar vereceğiz.” dedi.” (http-23)

Her iki haber metninde parti başkan yardımcılarını kendisinden başka olan tarafla ilgili olumsuz söylemler kullanmıştır. İlk haberde piyasadaki olumsuzluklar 7’li masa ittifakına mâl edilerek endişe, ikincisinde de demokrasinin getirdiği seçim hakkıyla ilgili muhtemel sonuç üzerinden yönetim şeklinin değişebileceği söylemiyle korku yaratmak amacının güdüldüğü görülmektedir.

4.2.1.7. Sürü Mantiği Yaratma

Sürü mantığı yaratma yöntemi, özellikle toplumdaki kararsız bireyler için etkilidir. Kararsız bireyler toplumdan dışlanma korkusuyla çıkarlarının bir gereği olarak güçlü tarafa daha yakın olmayı seçerler. Bu nedenle çoğunluğun kararını, toplumun kanaatini takip ederek gözlem yaparlar ve kararlarını bu doğrultuda almaya çalışırlar.

Bu nedenle haber metinlerinde kullanılan *herkes böyle düşünüyor, kamuoyu buna karşı, Türk halkı... istiyor ya da kamuoyunun bildiği gibi, kamuoyunun da takip ettiği gibi* ifadeleri haberin ikna ediciliğini arttırmak için kullanılan bir tercihtir (Devran, 2010, s. 51).

Özellikle siyasi haber metinlerinde ve konuşmalarında *ben* ve *siz* zamirleri sıklıkla kullanılır. Bu zamirlerle kurulan tümcelerde *biz* ve *ötekiler* söylemleri olarak karşımıza çıkar.

4.2.1.8. Güvenilir Kaynak Kullanma

Haberlerin inandırıcılığını arttırmak için habere konu olan olaylar güvenilir kaynaklara, toplumun güven duyduğu bilim adamları, yetkililer, uzmanlar veya yetkililere atfedilerek sunulmaktadır. Bu haber metinlerinde haberin kaynağına mutlaka yer verilir.

4.2.1.9. Haberde İsim veya Lakap Kullanma

Haberlerde isimlerin veya lakapların vurgulanması haber metninin daha güçlü ve inandırıcı olması bakımından önemlidir. Türkiye’de ve tüm dünyada liderler için farklı lakaplar kullanılmaktadır. Bu lakaplar kişilerin imaj inşasına katkı sağlamakta, kolay anlatılmasına ve anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kullanılan lakaplar veya isimlere hitap şekilleri haberin söylemini belirler ve yazarın bakış açısına, ideolojisine dair ipucu verir (Devran, 2011, s. 52).

4.2.1.10. Arka Plan Bilgisi Verme

Arka plan bilgisi verme durumu da basının ideolojisine, bakış açısına ve amacına göre değişkenlik gösterir. Basının taraf olduğu iktidar hakkındaki olumsuzluklarda arka plan bilgisi verilmezken; öteki hakkındaki olumsuz haberlerde olabildiğince arka plan bilgisi verilerek olaylar, durumlar veya kişiler ayrıntılandırılmaktadır. Bu tercihle yazar kendi kimliğini de ortaya koymaktadır. Haberde uygun gördüğü sözcük(ler) ya da tümce(ler), belli seçenekler arasından kendisinin yaptığı seçim (*bir görüşe göre deyiş*) ile kullanılmaktadır. Bu seçimde metnin hedef kitlesi göz önünde bulundurulur (İşeri, 2021, s. 74).

4.2.1.11. Kişileştirme

Haber dilinde bazen karmaşık bir konuya açıklık kazandırmak için kişileştirmeden yararlanılarak anlatım kuvvetlendirilmektedir.

- i. "Kremlin'den dikkat çeken Erdoğan açıklaması." (http-24)
- ii. "Nur topu gibi vergilere hazır mısınız?" (http-25)
- iii. "Yunanistan pazar günü sandığa gidiyor, değişim vaadi öne çıkıyor." (http-26)

4.2.1.12. Örtmece (Güzel Adlandırma)

Örtmece, söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka sözcüklerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılmasıdır (TDK). Ölüm kavramının yaratacağı etkiyi azaltmak için *ölmek* yerine Türkçede bu anlama gelen *dünyaya gözlerini kapamak, ruhunu teslim etmek, dünyasını değiştirmek, son nefesini vermek* vd.³ gibi birçok ifade kullanılmaktadır. Haber metinlerinde sıklıkla yararlanılmaktadır.

4.2.1.13. Üçleme Kuralına Uyuma

Siyasal retorik bağlamında en fazla tercih edilen yapısal plan, üç sözcükten oluşan tümceler kullanmaktır. Örneğin: *özgürlük, eşitlik, kardeşlik*; biz şunu söylüyoruz: *etnik milliyetçiliğe, dinsel milliyetçiliğe ve bölgesel milliyetçiliğe karşıyız* (Devran, 2011, s. 54).

4.2.1.14. Paralel Yapılar Kurma-Ritim Oluşturma

Haber metinlerinde, sloganlarda bazen benzer veya zıt yapılar kullanılarak metnin akışında bir uyum, ritim oluşturmak amaçlanır. Sözcükler arasındaki ses uyumları dikkat çekmeye, söylemlerin daha akıcı olmasına ve akılda kolay kalmasına imkan sağlar.

- i. "Bu ilçede zengin fakir demeden herkese eşit yardım yapılıyor." (http-27)
- ii. "Depremzedeler için gece gündüz afet konutu mesaisi." (http-28)
- iii. "Millet karar verecek, istikrar devam edecek / Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye/ Cumhuriyet, Millet Akli / Yüzünü Güneşe Dön Türkiye" (http-29)

Haber metinlerinden alınmış birinci ve ikinci tümcede zıt sözcüklerden yararlanılmış, üçüncüsü ise akılda kalıcılığı, etkileyciliği arttırmak için partiler tarafından ses uyumlarına dikkat edilerek oluşturulmuş söylemlere yer verilmiştir.

³bkz. Türkmen, S. (2009). Türkçedeki Örtmece Sözcükler. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. Cilt:6, Sayı: 23, s. 131-140.

4.2.1.15. Sayısal Verilerden Yararlanma

Yalnızca haber metinlerinde değil bilgi verici tüm metinlerde kullanılan sayısal ifadeler okuyucunun dikkati çeker ve metnin ikna gücünü artırır. Nüfus, sağlık, ekonomi başta olmak üzere her alanda bu yöntemden yararlanılabilir.

4.2.2. Haberde İdeoloji

İdeoloji sözcüğü, “yanıltıcı bilinçlenme ya da iktidara sahip yönetici sınıfın fikirleri anlamlarında kullanıldığı gibi toplumsal düşünceler ve değerler dizgesi ya da dünya görüşü” anlamında kullanılmaktadır (Kress, 1985, 29’den akt. Büyükkantarcıoğlu 2006, s. 103). Gazetecilik bilgi aktarma yoludur. Ancak gazeteler sadece bilgi aktarmakla kalmaz çeşitli tekniklerle kendi ideolojilerini yaymaya çalışır. İdeolojik düzen fark ettirilmeden tüm haberlere sızar. Haber yazarları çeşitli açılardan (kültürel, sosyal, kişisel vd.) haber metnini şekillendirir.

Haberin dili, haber yazarının kimliğini açığa çıkarır. Yazarların kullandığı söylemlerden hareketle bağlı olduğu medya kuruluşunun hangi ideolojiyi desteklediği ve iktidara karşı sergilediği tutum anlaşılabilir. Okuyucular aslında bir haber metnini okuduklarında haberi değil yazarın bakış açısıyla değerlendirdiği ve yansıttığı olayı okur. Haberin yazarı kendi düşüncesini aktarmak ve vurgulamak için çeşitli yöntemler kullanır (kanıt gösterme, bilimsel araştırma, atıfta bulunma vd.) ve haberleri ele alış biçimi yazarın ideolojisini ortaya çıkarır (Çobanoğulları, 2021, s. 98).

4.2.3. Haberde Etik

Etik kavramı, diğer meslek dallarında olduğu gibi medya için de yasal kurallar kadar önemlidir. Gazeteciler mesleki etik açısından içinde yaşadıkları topluma karşı birtakım sorumluluklara sahiptir. Bir gazetecinin ilk görevi toplumu doğru bir şekilde bilgilendirmektir. Nesnellik, tarafsızlık, dengeli olmak, nesnel olmak haberciliğin temel ilkelerindedir. Belli bir ideolojiye yakın olsa da haber metni yazarı görüşünü açıkça ifade edemez. Bu yüzden haber metni birinci tekil kişi ile değil üçüncü tekil kişi kullanılarak yazılır (Çobanoğulları, 2021, s. 99).

4.3. Haberin Değişimi: Yeni Medya

Topluluklar için kişilerarası iletişim ve haberleşmenin ciddi değişim ve dönüşümler geçirdiği açıktır. M.Ö. 59’da Julius Cesar’ın Acta Diurna’sı parşömenin varlığıyla, 1600’lerde basılan ilk gazeteler, kâğıdın ve baskı makinesinin icadıyla, çok uzaklardan iletilen/alınan haberler, 1800’lerde elektrikli telgrafın icadıyla, ilk olarak sesli sonrasında hareketli resimlerden oluşan haber raporları, 21. yüzyılın ilk yarısında radyo ve televizyonun icadıyla mümkün olmuştur. Bugün ise internet teknolojisinin sunduğu küresel ağ ile haberler, metin, ses, video formatında, interaktif bir şekilde sunulmakta ve bugünün dijital dünyasında hızla yayılmaktadır (Pavlik J. V. 2013’ten akt. Büyükafşar, 2019, s. 64).

Bilgi işlem ve dijital araçlara yönelik teknolojik ilerlemenin dönüm noktası olan dijital çağ, aynı zamanda ‘gazeteciliğin altın çağı’ olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacı gazeteciliğe yardımcı, gizli verilere ulaşımı kolaylaştıran ve tek bir tıklamayla çeşitli kaynaklardan bilgi alımını elverişli hale getiren bu çağ sorunları da beraberinde getirmiştir. Kasıtlı propagandanın ve güvensizliğin artışı, haberciliğin geleneksel değerlerinin çöküşü, gazetecilerin (özellikle kadınların), onların kaynak ve takipçilerinin çevrimiçi tacizlere maruz kalması, sosyal medya platformlarının kitleleri içerik bulma ve dağıtımında ön plana koymaları ve onları haber üretim süreçlerine dahil etmeleri (yararı olmakla beraber

haber medyasının doğrulama standartlarını istikrarsızlaştırması), gazeteciliğe ve ana akım medya kuruluşlarına olan güvenin aşınması ve bunun seyirci, izleyici kitlesini öteye göndererek bilgi düzensizliğinin yayılımını hızlandırması (http-30) gibi pek çok olumsuzluk kişilerarası iletişimi etkileyen yeni medya düzeninde, özellikle de yayılan *yalan haberlerin* günlük yaşamdaki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

4.3.1. Haber Ögesi Olarak Doğruluk

Medya ve gazeteciliğe olan güven, dünyanın birçok yerinde sosyal medyanın ortaya çıkışından çok daha önce azalmaya başlamıştı. Gerçek bir habermiş gibi gözüküp ve sosyal medyada yayılan yanlış bilgilerin ve dezenformasyonun yani kasten üretilen yanlış bilginin sayısının ve erişiminin artış göstermesi gazeteciliğin de itibarını zedelemiş, tüm bunlar gazetecileri, haber kuruluşlarını, vatandaşları ve toplumları etkilemiştir (Viner, 2017). Bilginin hızla yayıldığı ve herkesin kullanımına açık olduğu sosyal medya platformlarının ve internetin isteyen herkesin içerik yayımlayabiliyor olması sonucu olarak da haber kaynakları içerisinde neyin doğru neyin yanlış olduğunun ayırt edilmesi zorlaşmaktadır.

4.3.1.1. Doğrulama Platformlarının Doğuşu ve Gelişimi

Doğrulama terimi gazetecilikte iki farklı anlama gelir: Haber merkezleri tarafından haber yayınlanmadan metindeki yazım hatalarını düzeltmek, muhabirlerin makalelerinde öne sürdükleri gerçekçi iddiaları doğrulamak (veriler iki kez kontrol edilir, yayınlanmadan önce haber içeriğinin kalite kontrolü yapılır) ve bir iddianın kamuoyunu ilgilendirmesinden sonra iddiaların doğrulanması ya da yanlışlanması için (ardıl doğrulama) güvenilir kaynaklara başvurmadır (Mantzaris, 2022, s. 86).

Doğrulamanın önemi son on yılda artarak dünya geneline yayılmıştır. Doğrulama pratiklerinin gelişmesi için atılan ilk adım 2009 yılında ulusal habercilik kategorisinde Pulitzer Ödülü'nün Florida'daki St. Petersburg Times'ın faaliyete geçirdiği doğrulama projesi PolitiFact'e verilmesiyle atılmış; bu proje siyasi doğrulamanın ne olduğuna ve doğrulamanın gazetecilikteki rolüne karşı insanların bilinç kazanmasını sağlayarak pek çok projeye ilham vermiştir. İkinci adım, *sahte haber (fake news)* küresel olaylarını takiben ortaya çıkmış; uydurulmuş, sansasyonel haberleri tanımlamak için sosyal medya algoritmalarından yararlanan platformlar kullanılmaya başlanmıştır. Bu platformlar sahte içeriklerin çürütülmesine, dijital içerik ve kaynakların doğrulanmasına odaklanmıştır (Mantzaris, 2017). Önde gelen medya haber kuruluşları (*NPR, CNN, CBS, NBC vd.*), geleneksel gazeteler (*Associated Press, New York Times⁴, Washington Post, USA Today vd.*) (http-31) başta olmak üzere neredeyse her haber çıktısını haber doğrulama platformlarının süzgecinden geçirmeye başlamış (http-32), (http-33), (http-34) ve habercilikte dönüşüm hareketini başlatmıştır. İnsanların yeni iletişim kanalları üzerinden yayılan olağanüstü sayıdaki medya iletileri karşısındaki doğru bilgiye duydukları inanç da doğrulamaya ilişkin pratiklerin kısa sürede benimsenmesini ve yaygınlık kazanmasını sağlamıştır (Büyükaşar, 2019, s. 131).

4.3.1.2. Türkiye'deki Doğrulama Platformları

Hakikat sonrası kavramının özellikle 2016 yılı itibariyle önem kazanmasının ardından yalan haber, sahte haber, doğruluk kontrolü ve kontrol merkezleri gibi kavramlar dünyada tartışılırken Türkiye'nin de bu konularda doğruluk kontrol merkezlerine önem

⁴1851'de kurulan ve dünyanın en önemli gazetelerinden biri olan *New York Times*'de yaşanan Jayson Blair sahte haberciliği medya tarihinde yaşanan en büyük yalan haber olayıdır. *Ayrıntılar için bkz. Grieve, J, Woodfield, H. (2023). The Language of Fake News. Cambridge University Press.*

verdiği ancak yalan/sahte habere en fazla maruz kalan ülkelerin başında (% 49) (http-35) olduğu halde bu merkezlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Türkiye’de kurumsal medya tarafından oluşturulmuş herhangi bir doğruluk kontrol merkezi bulunmamaktadır. Ancak sivil girişimler tarafından kurulmuş internet siteleri mevcuttur (Kocabay Şener, 2018, s. 363).

4.3.1.2.1. Teyit.org

Kendi deyimiyle, 2016’dan bu yana internetteki şüpheli bilgileri analiz eden Teyit.org, aynı zamanda okuryazarlık ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için eğitim faaliyetleri yürütmektedir. “Farklı aktörleri bir araya getirerek yanlış bilgi sorununa yönelik sürdürülebilir çözümlerin geliştirilmesine katkıda bulunduğunu” belirten platform, yaygın olarak bilinen yanlış bilgiler, sosyal medyada gündeme gelen şüpheli bilgiler, medyanın gündeme getirdiği iddialar ve şehir efsaneleri gibi çeşitli alanlarda doğrulamalar yaparak internet kullanıcılarının doğru bilgilere erişmesini sağlamak için faaliyet göstermektedir (Teyit, 2023). (http-36)

4.3.1.2.2. Dogrulukpayi.com

Doğruluk Payı da resmi sayfasında kendini, Türkiye’de siyasetçileri daha sorumlu tutmayı ve vatandaşların doğru bilgiye daha kolay ulaşmasını desteklemeyi amaçlayan *İzlemedeyiz’* in tamamen bağımsız bir girişimi olduğunu, dünya ve Türkiye gündemini yakından takip ederek doğruluk kontrolü, bilgilendirme bülteni, infografik ve video formatları gibi türlerde orijinal içerikler ürettiğini, yanlış bilgiye karşı birçok alanda mücadele ettiklerini (bugüne kadar toplamda 2.000’in üzerinde farklı içerik) ve her geçen gün sayılarının arttığını ifade ederek tanımlamıştır (Doğruluk Payı, 2023). (http-37)

4.3.1.2.3. Malumatfurus.org

Malumatfuruş doğrulama platformu, internet sitesinde bildirdiğine göre, köşe yazarı zabıtası olarak adlandırılan “*Muhtesip.com*” kültüründen ilham alan bir “*köşe yazarı yanlışlarını tespit etme*” girişimi olarak kurulmuştur (Malumatfuruş.org, 2023) (http-38). 2009’da yazılı basında yayımlanan köşe yazılarını değerlendirip doğruluk durumunu tespit etmek amacıyla kurulan Muhtesip’ in kurucuları, 5 yıl süren yayın hayatının sonunda aynı motivasyonla Malumatfuruş ismiyle başka bir başka girişimde bulunmuşlardır. Bu platform, ana akım medyadaki dezenformasyonu çalışma alanları olarak belirlemekte ve köşe yazarları odaklı doğrulama işi yapmaktadır (Dahi, 2022, s. 65).

4.3.1.2.4. Yalansavar.org

Türkiye’de doğruluk kontrolü faaliyeti yürüten ilk web sitesi olan *Yalansavar* 2009 yılında kurulmuştur. İnternet üzerindeki çeşitli konularla ilgili iddiaları irdelemek ve bu iddiaların doğrulukları ve geçerlilikleri hakkında bir çıkarım geliştirmek amacıyla eleştirel düşünce ve bilimsel metodoloji ilkelerinden yararlandığını beyan eden oluşum, “*şüpheli*” ve “*temelsiz*” olarak tanımladığı iddiaları; “*bilişsel yanlışlıkları*”, “*kısayolları*” ve “*safsataları*” hangi doğruluk kontrolü yöntemleri esasıyla ve hangi kriterlere göre değerlendirdiğini belirten; doğruluk kontrolü esaslarını oluşturan, metodolojik aşamalar ve ilkeler hakkında herhangi bir bilgilendirme sunmamaktadır (Büyükaşar, 2019, s. 134).

4.3.2. Yalan ve Yalan Haber Türevleri

Yanlış bilgiyi üretmek, yaymak veya var olan bilgileri kasıtlı bir biçimde çarpıtarak vermek, kitleleri etkileyebilecek güce sahip ve geçmişi çok eskilere dayanan yöntemlerdir. Kitle iletişimin yaygınlaşmasıyla neredeyse tüm dünyada çeşitli rejimlerde karşı

propaganda olarak dezenformasyondan yararlanılmıştır. İktidar arayışından doğan geniş kitleleri etkileme ihtiyacı içinde yalan haber kullanılmıştır. Gerçek dışı haberin yayılma alanının ve hızının artması medya teknolojilerinin gelişimine paralellik göstermektedir (Kesgin; Ünlü, 2021, s. 36).

Yalan haberin basit bir tanımı yoktur. Bu terim yanlış, önyargılı, yanıltıcı veya uydurma olduğundan şüphelenilen herhangi bir haberi ifade etmek için kullanılabilir. “Gerçek olmayan fakat gerçek gibi görülmesi amacıyla kasıtlı olarak kullanılan ifade” şeklinde tanımlanan *yalan (fake)* kavramı (Cambridge, 2019); Türk Dil Kurumu’na *doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz* (TDK, 2021) şeklinde tanımlanmaktadır. Medyada yer alan haberlerin *çarpıtılmış (disinformation)* veya *yanlış yönlendirilmiş (misinformation)* olarak doğruluktan yoksun bir biçimde kurgulanmasını tanımlamak için de *yalan haber (fake news)* kavramı kullanılmaktadır. Medyadaki iyi, gerçeklik vd. gibi etik değerlerden uzaklaşma ve beraberinde medya, otorite ve ideoloji işbirliği yalanın medyatik türevlerini de ortaya çıkarmıştır.

4.3.2.1. Haber Çarpıtma (Dezenformasyon)

Genel olarak *yanlış bilgilendirme, bilgi çarpıtma* (TDK) anlamına gelen *dezenformasyon*, köken olarak Fransızca *désinformation* sözcüğüne dayanmaktadır. *Hakikat sonrası* olarak adlandırılmaya başlayan çağda, kişisel kanaatlerin, inanışların ve duyguların nesnel gerçekliğin yerini almaya başladığı görülmektedir. İnternet ve sosyal medyanın kullanımının yaygınlaşması ve gündelik hayatın bir parçası olmaya başlaması, birçok olumlu özelliğin yanında (hızlı iletişim, zaman-mekân kısıtının ortadan kalkması, enformasyona kolay erişim vd.) özellikle sahte haberlerin hızla yayılması gibi olumsuz bir sonucu beraberinde getirmiştir (Çömlekçi, 2019, s. 1550). Bu durumla mücadele etmek için çeşitli haber doğrulama platformları kurulmuş; platformlar sivil toplum girişimlerinden oluşan hem sosyal medya hem de geleneksel medya aracılığıyla yayılan dezenformasyona karşı durmak için çalışan şeffaf, tarafsız bir duruş benimsemiştir.

4.3.2.2. Haber Gizleme (Misenformasyon)

Haber gizleme (misenformasyon) kasit olmaksızın *yanlış bilgilendirme, yanlış yönlendirme* olarak tanımlanmaktadır. Bilgiyi saklama, çarpıtma, tahrif etme durumları da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bir bilgi türü olarak kabul edilen, söylentiler üzerine kurulan bu haberlere, birincil kaynak medya ve diğer kaynak olan politikanın aracılığıyla her ne kadar kasit olmadan bilginin paylaşılması olarak görülse de toplum üzerindeki etkisi çok fazladır. Çünkü bilgiler sonrasında yanlışlığı açıklansa da bu haberler ilk paylaşıldıkları şekliyle akılda kalmaktadır (Kılıç, 2019, s. 72).

4.3.2.3. Derleme (Doctoring/Klonlama) Habercilik

Medyanın geleneksel işlevi olan kamuoyunu aydınlatmak, yalanın medyatik türevi olan *kopyalama (doctoring/klonlama)* uygulaması ile tamamen ortadan kalkmaktadır. Haber görüntüsünün üstünde oynanması, kadrajda olmayan bir kişinin eklenmesi ya da herhangi bir bölüm ya da karenin belirgin hale getirilmesi *doctoring* kavramının açıklaması olarak görülmektedir (Aydoğan; Geray, 2010, s. 312). Derleme habercilik olarak da adlandırılan kopyala-yapıştır mantığıyla, ticari kaygılarla oluşturulan özgün olmaktan uzak satın alınmış haber metinleri, bu metinlerin içeriğinde kullanılan görsellerle (bazen de gerçek olmayan montajlanmış videolarla), alıntı yapılan özgün kaynağın gösterilmemesi sebebiyle yeni medya ortamlarında intihal ve telif hakkı sorunlarını beraberinde getirmektedir (Kılıç, 2019, s. 75).

4.3.2.4. Araştırmacı Gazetecilik ve “Yalancılara Yalan Söylemek”

Araştırmacı gazetecilik, kamudan saklanan bilgileri yine kamu yararı gözetilerek sistematik bir araştırma ile kanıtlanmasını amaçlayan gazetecilik türüdür. Araştırmacı gazeteciler yaptıkları çalışmalarla diğer gazetecilik türlerinden farklı olarak daha iyi bir toplum yaratma amacına sahiptir (Gürses, 2018, s. 179-180). “Araştırmacı gazetecilerin bilgi kaynakları, muhabirler ve haber sızdırıcılar, arşivler ve diğer yazılı kaynaklar, konuyla ilgili kişilerle yapılan mülakatlardır Belirli bir olay hakkında doğrudan sorular yönelten gazeteci, mülakat gerçekleştirdiği kişinin inkar ettiği gerçekleri ortaya koyan kanıtlar göstererek kamuoyuna sunar.” (Değirmencioğlu, 2014, s. 78).

Yalancılara yalan söylemek de araştırmacı gazeteciliğin bir kimlik değiştirme durumunda kaldıkları bir uygulama olarak görülmektedir. Bireysel olarak çalışan araştırmacı gazeteciler yayın müdürleri veya başkasının katkılarına gerek kalmadan kendi haberlerini polis hafiyeliği titizliğiyle kendileri bularak araştırma yaparlar ve kamuoyunun dikkatini çeken gizli saklı konuları ortaya çıkarırlar (Değirmencioğlu, 2014, s. 45).

4.3.2.5. Uydurma (Asparagas) Habercilik

Basında, gerçek olay ve olgulardan kaynaklanmayan, gazeteciler tarafından üretilen yalan haberlere *asparagas* adı verilir. Asparagas, medya etiği açısından önemli bir konudur. Çünkü gazeteciliğin en temel ilkesi olan doğruyu söylemek ilkesini ihlal ederek, mesleğin meşruluk zeminini yok eder. Bununla birlikte, asparagas haberlere hemen her ülkenin medyasında rastlanmaktadır. Her türlü haber, bilgi, arşiv vd. ‘ne erişimin gelişen teknolojiler sayesinde kolay olduğu günümüzde çoğu haber uydurma bilgilerden oluşmaktadır. Gazetecilerin sorumlu olarak, etik değerlere bağlı olarak görevlerini yaptıkları ve editoryal denetimin doğrulukla yürütüldüğü durumda yalan haberlerin önüne geçmek mümkün olabilmektedir (Uzun, 2007, s. 174-175).

4.3.2.6. Görüntü Manipülasyonu

Fransızca kökenli olan *manipülasyon* “bilgilerin seçilmesi, eklenmesi veya çıkarılması yoluyla elde edilen yeni görüntünün sunumu ile gerçekleşmektedir.” *Tek yönlü haber akışı* olarak da bilinen manipülasyon, kısaca *halkı yanıltmak* olarak tanımlanmaktadır. Görüntü söz konusu olduğunda kurgulanarak sunulması kısaca yeni bir süzgeçten geçirilerek değiştirilmesi “görüntünün kadrajlanması, yazı veya başka bir görüntünün eklenerek değiştirilmesi” manipülasyon olarak bilinmektedir (Demirel, 2015, s. 629-630). Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin hak ve sorumluluklar bildirgesinde gazeteci; *bilgi, haber, fotoğraf, görüntü, ses ve belge elde etmek için yanıltıcı yöntemler kullanamaz, ilkesi getirilerek haberi oluşturma ve yayınlama süreçlerinde dürüstlikle hareket edilmesi sağlanmaya ve kişilik haklarına saygılı davranılmasına çalışılmaktadır. Özellikle fotoğraf-görüntü başlığı altında fotoğraf ve görüntünün güncel olup olmadığı açıkça belirtmeli, canlandırma görüntülerde de bu, izleyicinin fark edebileceği biçimde ifade edilmelidir, ifadesi yer almakta böylece izleyicilerin görüntülerle manipüle edilmesi ve aldatılmasının önüne geçmek amaçlanmaktadır* (Uzun, 2007, s. 173).

5. Ulusal Basında Yer Alan Yalan Haber Metinlerinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Eleştirel söylem çözümlemesi van Dijk’e göre (2001, s. 352) sosyal gücün kötüye kullanılması, tahakküm ve eşitsizliğin sosyal ve politik bağlamda metin ve konuşma tarafından nasıl canlandırıldığını, yeniden üretildiğini inceleyen bir söylem analizi araştırma yöntemidir. Klasik söylem çözümlemeleri gramer özelliklerini çözümlemeyi temel alırken eleştirel söylem analizi söylemleri ideolojik, politik, kültürel vd. pek çok

açından analiz etmektedir. van Dijk'in eleştirel söylem çözümleme yönteminde özellikle haber çözümlenmeleri ele alınmaktadır ve bu sebeple çalışmada tercih edilmiştir.

5.1. T. A. van Dijk'in Söylem Çözümleme Yönteminin Haber Metinlerine Uygulanması

Bu bölümde ulusal basında yer alan yalan haber metinleri, içeriğinde yer alan iddiaların doğrulama platformları tarafından analiz edilerek bulgularıyla *yalanlanmış* olması gözetilerek seçilmiştir ve van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi modeli çerçevesinde çözümlenmiştir. van Dijk, eleştirel söylem çözümlemesinde sosyo-bilişsel yaklaşımın kurucusudur ve ona göre haber söylemini şekillendiren bağlamsal unsurlar göz önünde bulundurularak çözümleme yapılmalıdır. "van Dijk'e göre söylem çözümlemesi, konuşma ve metni tanımlar. Ancak söylemin karmaşık çözümlemesi içinde yer alan yaklaşımlar, konuşma ve metin çözümlemeyle sınırlı değildir. Bu çözümleme yaklaşımının bilişsel, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamları bulunmaktadır." (van Dijk 1991'den akt. Özer, 2022, s. 42).⁵

van Dijk'in söylem çözümlemesi *makro* ve *mikro* olmak üzere iki yapıdan oluşmaktadır. Makro yapı ana başlığı altında *tematik (başlıklar, haber girişi, fotoğraf)* ve *şematik (durum, olay, sonuçlar, artalan ve bağlam bilgisi, yorum, haber kaynakları, olay taraflarının olaya getirdiği yorumlar)* yapılar çözümlenmektedir. Mikro yapıda ise *sentaktik çözümleme (tümce yapıları), bölgesel uyum (nedensel, işlevsel, referansal ilişkiler), sözcük seçimleri, haber retorisi (fotoğraf, inandırıcı bilgiler, görgü tanıklarının ifadeleri)* çözümlenmeleri yapılmaktadır (van Dijk, 1998).

Türkiye'de kullanılan doğrulama platformları (teyit.org, malumatfurus.org, dogrulukpayi.com, yalansavar.org) tarafından sahte/yalan olduğu kanıtlanmış farklı konularda seçilmiş ulusal haber metinleri esas alınarak dört haber incelenmiştir.

5.1.1. Takvim Gazetesi 17.08.2021 Tarihli Haberinin Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Haberin Makro Yapısı

Haber Başlığı: *Hükümetin deprem bölgesine ancak 3 gün sonra geldiği 17 Ağustos'un üzerinden 22 yıl geçti.*

Haberde Öne Çıkan Kavramlar: *deprem, can ve mal kaybı, enkaz, 3 gün sonra müdahale, uyandırmaya kıyamadık.*

Haber, depremden 22 yıl sonra 17 Ağustos Kocaeli-Gölcük depreminin yıldönümünde Takvim gazetesinde yayınlanmış, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremden sonra Hulki Cevizoğlu'nun Beyaz TV'de katıldığı bir programda dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in 99 depreminde felaket bölgesine gitmediğini ileri sürmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Haberin görsellerinde İstanbul depremi sonrası görüntülerine

⁵ Kuramsal artalanı dair ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Bilim; İşeri, K. (2021). *Sözden Yazıya Dile Gelen Metin*. (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi; Özer, Ö. (2022). Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Haber Örnekleri Üzerinden Bir İnceleme. *Etkileşim*, 9, s. 36-54; van Dijk A. T. (1983). Discourse analysis: Its development and application to the structure of news. *Journal of Communication*. 33(2). p. 20-43; van Dijk A. T. (1986) *Discourse and communication: New approaches to the analysis of mass media discourse and communication*. Berlin/New York: de Gruyter; van Dijk A. T. (1988) *News as discourse*. Lawrence Earlbaum Associates Publication; (1991) Media contents the interdisciplinary study of news as discourse. K. B. Jensen ve N. W. Jankowski (ed.), *A handbook of qualitative methodologies for mass communication research*. p. 108-120: Routledge; van Dijk A. T. (2016) Sociocognitive discourse studies. J. Richardson ve J. Flowerdew (ed.), *Handbook of discourse analysis*. p. 1-26: Routledge.

yer verilmiştir. İddiaya yer veren Takvim gazetesi de Gazeteci Cevizoğlu da herhangi bir kanıt göstermemiştir.

Hükümetin deprem bölgesine ancak 3 gün sonra geldiği

17 Ağustos'un üzerinden 22 yıl geçti.

Marmara Bölgesinde ülke tarihinin en büyük yıkımlarından birine neden olan 17 Ağustos 1999'da meydana gelen depremin üzerinden 22 yıl geçti. Hükümet deprem bölgesine ancak 3 gün sonra gelebilmişti. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit deprem esnasında uyuyordu. Depremle ilgili hazırlanan 32. Gün belgesinde de o dönem, Bülent Ecevit'in deprem sonrası uyandırılmadığı, yetkililerin başbakanı "uyandırmaya kıyamadıkları" anlatılıyor.

Merkez üssü Kocaeli'nin Gölcük ilçesi olan ve yerel saatle 03.02'de gerçekleşen Marmara depremi, Ankara'dan İzmir'e kadar geniş bir alanda hissedildi. Yaklaşık 45 saniye süren 7.4 şiddetindeki depremde resmi raporlara göre 17 bin 840 insan hayatını kaybetti, 23 bin 781 kişi yaralandı ve 505 kişi de sakat kaldı. Büyük can ve mal kaybına neden olan depremde 285 bin 211 ev ve 42 bin 902 iş yeri de büyük hasar gördü. Çoğu vatandaş akşam geç saatlerde gerçekleşen depreme uykularında yakalanırken özellikle Kocaeli Gölcük'te binaların depreme dayanıklı yapılmaması, yanlış ve eksik malzeme kullanımı can ve mal kaybının fazla olmasına neden oldu.

3 GÜN SONRA MÜDAHALE

Depremin gerçekleştiği 17 Ağustos 1999 tarihinde iktidarda ANAP- DSP- MHP koalisyon hükümeti vardı. Hükümet deprem bölgesine ancak 3 gün sonra gelebilmişti.

"UYANDIRMAYA KIYAMADIK"

Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit deprem esnasında uyuyordu. Depremle ilgili hazırlanan 32. Gün belgesinde de o dönem, Bülent Ecevit'in deprem sonrası uyandırılmadığı, yetkililerin başbakanı "uyandırmaya kıyamadıkları" anlatılıyor. Enkazların altında kalan vatandaşlar devletten bir yardım eli uzatılması için günlerce beklemek zorunda kalmıştı. (17.08.2021) (http-39)

Haberin Mikro Yapısı

Haberin başlığı tümce şeklinde yer almıştır ve doğrudan haberin yazılış amacını ve iddiasını yansıtmaktadır. Ara başlıklar ve bu başlıkların büyük harflerle yazılmış olduğu dikkat çekmektedir. Haber metni tümceleri daha çok *etken yapıdadır*. Metinde yer alan özne olan dönemin Başbakanı Bülent Ecevit olumsuz özelliği ile *ön plana* çıkarılmış, *etken yapı* tümcelere *özne* vurgulanmıştır. *Sayısal verilerden yararlanılarak* depremin şiddetine ve deprem sonrası verilere yer verilerek yıkımın büyüklüğüne de dikkat çekilmiştir. Başbakan Ecevit'in ve iktidardaki koalisyon hükümetinin deprem bölgesine üç gün sonra gittiği iddiasına *kanıt* olarak 32. Gün belgeseli gösterilmiştir. *Ölüm, ev yıkımları vd.* sözcükler yerine *örtmece ifadeler can ve mal kaybı* kullanılmıştır. Haberın yazarı tarafından iddiaya dair *ironi* kullanmış 'uyandırmaya kıyamadık' başlığıyla kaynak kullanılmaksızın Başbakanın uyandırılmadığı bilgisine yer verilmiştir. Bu iddia diğer tümce yapılarının aksine *edilgen yapıdadır* ve burada yazar *dolaylı anlatımla* sorumluluk almayarak 'anlatılıyor' ifadesiyle bilgi kaynağının başkası olduğunu sezdirmiştir.

Dört gazetenin (*Sabah, Milliyet, Cumhuriyet, Evrensel*) depremden bir gün sonra, 18 Ağustos 1999 tarihli sayılarında, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in deprem günü 17 Ağustos 1999'da deprem bölgesine gittiği bilgisine ve *Anadolu Ajansı'nın* fotoğraf arşivindeki 17 Ağustos 1999 tarihli Hamza Şahin imzalı çok sayıda fotoğrafına *teyit.org* doğrulama platformu tarafından ulaşılmış, haberin iddiaları güncellenmiştir. Ecevit'in deprem bölgesine gitmediğini iddia eden Hulki Cevizoğlu, 20 Şubat 2023 tarihinde TV Net

kanalında katıldığı programın 1'inci saat 2'nci dakikasından itibaren değiştirerek, "Devlet orada yoktu" demiştir. (http-40) Yalan haber ve türevlerinden *haber gizleme (misenformasyon) yanlış bilgilendirme, yanlış yönlendirme* çerçevesinde değerlendirilebilir.

5.1.2. Hürriyet Gazetesi 30.09.2023 Tarihli Köşe Yazısının Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Haberin Makro Yapısı

Haberin Başlığı: *Aziz Sancar'dan Kızlara Uyarı*

Haberde Öne Çıkan Kavramlar: *Kızlar, eğitim, Arap kültürü, din.*

Bir Instagram hesabı tarafından 4 Ekim 2021 tarihinde paylaşılan gazete küpüründe "Kızlara Uyarı" başlığı altında yazılanların bilim insanı Aziz Sancar'ın ifadeleri olduğu iddia edilmiş, daha sonra bu sözler 30 Eylül tarihinde Hürriyet gazetesinde Yalçın Bayer'in köşesinde Aziz Sancar'ın ifadeleri olarak yeniden yer almış ancak kaynak gösterilmemiştir. Bayer, köşe yazısında bu küpüre veya herhangi bir görsel unsura yer vermemiştir.

AZİZ SANCAR'DAN KIZLARA UYARI

KIZLAR okuyun. Okumazsanız, kolunuza takılan üç bilezik, kocanızın ömür boyu ödeyeceği salon takımıyla övünen, çeyizi dünyadaki en değerli eşya sanan bireyler olursunuz. Dışarıda nehir gibi akan bir hayat varken, siz o nehirdeki sabit kaya gibi sürekli aynı kalırsınız.

Bir uyarım daha vardır.

Türk ulusunun en büyük yanlış, Arap kültürünü din zannetmesidir.

Prof. Dr. Aziz SANCAR (30.09.2023) (http-41)

Haberin Mikro Yapısı

Söylemler toplumun neredeyse tamamının savunduğu kız çocuklarının eğitim almasını savunuyor olsa da (*bkz. sürü mantığı yaratma*), hemen ikinci tümcede yer alan '*kocanızın ömür boyu ödeyeceği salon takımıyla övünen, çeyizi dünyadaki en değerli eşya sanan bireyler olursunuz*' ifadesi cinsiyetçi ve saldırgan bir söylemdir. Toplumun önde gelen önemli isimlerinden birine ait olduğu zannedilen bu sözler, aynı zamanda eğitimi savunuyor olması sebebiyle de kaynağı sorgulanmadan ulusal basında ve sosyal medya hesaplarında yer almıştır. Haber her şeyden önce bu yönüyle güvenilir olmaktan uzaktır. Söylemi etkileyici hale getirmek için *ironi* yapılmış (*kolunuza takılan üç bilezik, kocanızın ömür boyu ödeyeceği salon takımıyla övünen, çeyizi dünyadaki en değerli eşya sanan bireyler*), hayatta ilerlemeden yerinde sayma durumu da nehir metaforu (*dışarıda nehir gibi akan bir hayat varken, siz o nehirdeki sabit kaya gibi sürekli aynı kalırsınız*) ile ifade edilmiştir. Haberın yazarı doğrudan Aziz Sancar'ın tümceleri olarak saydığı bu ifadeleri yine toplumun bir bölümünün eleştirdiği *din ve Arap kültürü* meselesi ile tamamlamıştır. Bu meselede yazar kendi yorumuna yer vermeksizin Sancar'a atfettiği bu söylemde '*en büyük yanlış*' ifadesini kullanarak *korku-endişe yaratma* mantığını taşımaktadır.

2015 yılında Nobel Kimya ödülü sahibi Aziz Sancar'ın söylediği iddia edilen bu sözler "*drazizsancar*" isimli hesabın profilinden üretilmiş bir içerik olup incelendiğinde hesapta "*Parody & FAN Account*" yazıldığı görülmektedir. Şu an kapalı olsa da Doğruluk Payı tarafından hesabın Aziz Sancar'a ait olmadığı açıklanmıştır. (http-42) Aziz Sancar daha sonra, kızların okumasının önemini her fırsatta dile getirdiğini, ancak bu sözlerin kendisine ait olmadığını; ayrıca herhangi bir sosyal medya hesabı olmadığını

belirtmiştir. (http-43) Yalan haber ve türevlerinden *uydurma haber (asparagas)* çerçevesinde değerlendirilebilir.

5.1.3. Sabah Gazetesi 29 Aralık 2016 Tarihli Haberinin Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Haberin Makro Yapısı

Haberin Başlığı: *Nazi roketi 72 yıl sonra New York'u vuracak!*

Haberde Öne Çıkan Kavramlar: *Nasa, Almanya, ABD, savaş, roket.*

NASA'yı harekete geçiren olay! ALMANLARIN FIRLATTIĞI ROKET ABD'Yİ VURACAK büyük harfleriyle fırlatılan bir roket görselinin bir arada yer aldığı haber, *World News Daily Report* adlı internet sitesi kaynak gösterilerek Sabah gazetesi tarafından yayınlanmıştır.

Nazi roketi 72 yıl sonra New York'u vuracak!

Alman roket bilimci Von Braun'un II. Dünya Savaşı'nda Naziler için tasarlayıp 1944'te fırlattığı V-3 roketinin bugünlerde New York'a düşebileceği iddia edildi.

ABD merkezli "World News Daily Report" adlı internet sitesinin yayımladığı habere göre; Amerikan Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), 1944'te Nazi Almanyası tarafından fırlatılan bir roketin önümüzdeki günlerde ABD sınırlarında bir bölgeye düşeceği uyarısında bulundu. Habere göre NASA'dan Charlie Bolden, Nazi Almanyası tarafından geliştirilen deneysel roketlerden biri olan V-3'ün, dünyanın yörüngesinde saptandığını söyledi. Önümüzdeki günlerde atmosferden giriş yapacağı tahmin edilen V-3'ün dikkatle takip edildiğini kaydeden Bolden "Roket muhtemelen ABD'nin orta batısında bir yere düşecek" ifadelerini kullandı.

Bolden "NASA ve ABD hava kuvvetleri, herhangi bir tahliye yapılıp yapılmaması konusunda halkı aydınlatacaktır" dedi.

Site, V-3 roketlerinin, Almanya tarafından İngiltere'nin başkenti Londra'yı vurmak için ünlü Alman bilim insanı Wernher von Braun tarafından geliştirilen V-2 roketinin bir üst versiyonu olduğunu ve 21 ton patlayıcı barındırdığını öne sürdü. (29.12.2016) (http-44)

Haberin Mikro Yapısı

Haberin yazarı kullandığı başlıkta korku-endişe yaratma söylemi kullanarak habere dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Haber ABD kaynaklı olduğu bilgisine yer vererek yazar bu yolla aslında *derleme (klonlama/kopyalama)* habercilik yapmıştır. Metinde yer alan tümceler tamamlı *dolaylı anlatımla* kurulmuş aktarma tümceleridir ve *edilgen yapıdadır*. Haberde arka plan bilgisi vererek (*deneysel roketler, V-3 versiyonu ve 21 ton patlayıcı barındırdığı iddiası*), NASA'dan ve Almanya'dan bilim adamlarının adlarını da eklemiş, haberin inandırıcılığını arttırmıştır. Ancak '*bugünlerde düşebilir, muhtemelen vd.*' bilimsellikten uzak ifadeler de inandırıcılık üzerine tam tersi etki yaratmaktadır.

Doğrulama platformları tarafından incelenen bu haber ve şüpheli bulunması sebebiyle *World News Daily Report* kaynaklı pek çok haber doğru bilgi içermediğinin anlaşılmasıyla tekziplerle düzeltmeye gidilmiş, internet sitesinden de kaldırılmıştır. Avrupa baskısının henüz bu karardan haberi yoktur. (http-45) Yalan haber ve türevlerinden *uydurma haber (asparagas)* çerçevesinde değerlendirilebilir.

5.1.4. Vatan Gazetesi 09.01.2016 Tarihli Köşe Yazısının Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Haberin Makro Yapısı

Haberin Başlığı: *Bir gün ölürsem öldüğüm günü değil; doğduğum günü hatırlayın...*

Haberde Öne Çıkan Kavramlar: *Cemal Süreyya, Muazzez Akkaya, şair, şiir, aşk.*

Şair Cemal Süreyya'nın fotoğrafına yer verilen Vatan gazetesinde yer alan Reha Muhtar'ın köşe yazısı, şairin ölüm yıldönümü nedeniyle kaleme alınmış; başlık olarak da şairden alınan tümce şeklindeki dizeye yer verilmiştir. Yazar, Cemal Süreyya'nın soyadındaki ikinci "Y" harfinin kaldırılmasına dair yaygın olarak anlatılan iddiayı yinelemiş, şairin dizeleriyle yazısına son vermiştir.

Bir gün ölürsem öldüğüm günü değil; doğduğum günü hatırlayın...

Bir gün ölürsem, öldüğüm günü değil, doğduğum günü hatırlayın" der Cemal Süreyya...

Ne ki; bugün doğum günü değil; ölüm yıldönümü usta şairin...

1990 yılının 9 Ocak günü, tam yirmibeş yıl önce bugün ölüyor Cemal Süreyya.

Adı Cemal Süreyya...

Süreyya isminde iki y harfi bulunuyor...

Cemal Süreyya Süreyya'daki y'lerden birini arkadaşıyla bir iddiayı kaybetmesi sonucu, isminden çıkardığını söylüyor... Oysa çok kabul gören bir görüşe göre, Cemal Süreyya'nın soyadındaki y'nin gitmesi, bir kadın meselesi yüzünden meydana geliyor...

Cemal Süreyya ve Sezai Karakoç üniversitede sınıf arkadaşılar...

Sınıflarında Muazzez Akkaya isminde bir kız var...

İki arkadaş da Muazzez Akkaya'ya aşıklar...

Sınıfta gün boyu, Muazzez'e duydukları sevgiyi anlatan şiirlerini birbirlerine okuyorlar...

Zamanla iki genç şairin; sınıf arkadaşları Muazzez'e duydukları aşk kıızıyor ve iki genç "kim Muazzez'le çıkacak?.." diye bir iddiaya tutuşuyorlar...

İddiaya göre, kaybeden taraf büyük bir bedel ödemeye razı oluyor...

Bu bedel, ikisine de bedensel ve fiziksel bir zararı dokunmayacak, ancak ömür boyu üzerlerinde kalacak bir bedel olacak...

İddiayı Cemal Süreyya kazanır ve kızla çıkarsa; Sezai Karakoç'un ismi Sezai Karakoç olarak değişecek...

Kızla Sezai Karakoç çıkacak olursa, Cemal Süreyya'nın ismi, Cemal Süreyya olarak değişecek...

İddiayı Sezai Karakoç kazanıyor...

Cemal Süreyya'nın soyadındaki y'lerden biri atılıyor...

Cemal Süreyya o günden sonra artık Cemal Süreyya olarak geçiyor...

Hayatıma damgasını vuran en önemli şairlerden birisi Cemal Süreyya...

Tomris Uyar'a duyduğu aşkın dizeleri, Türk edebiyatının "ölümsüz hazinesi" olarak tarihe geçiyor...

Birkaç Cemal Süreya sözünü nakletmek istiyorum ustanın yirmibeşinci ölüm yıldönümünü nedeniyle...

Gönüllerimizde biriken paslar silinir ümidiyle... (09.01.2016) (http-46)

Haberin Mikro Yapısı

Haberin başlığı içeriği ile uyumlu olarak seçilmiş şairin dizelerine yer verilerek dikkat çekmek amaçlanmıştır. İlk sözcükten başlayarak paralel yapılardan (doğum günü-ölüm günü, Cemal Süreya- Sezai Karakoç vd.) ve ritim oluşturmak amacıyla ses benzerliklerinden (olacak-kalacak-çıkacak, kazanıyor-geçiyor-atılıyor vd.) yararlanılmıştır. Metinde şairin soyadının değişmesine dair vermiş olduğu bilgilerin kaynağına yer verilmemiş bunun yerine 'çok kabul gören bir görüşe göre' ifadesini kullanmıştır. Bu ifade aynı zamanda sürü mantığı yaratma yöntemidir, toplum da böyle inanıyor sezdirilmektedir. Olayı anlatırken arka plan bilgisine yer vermiştir. (sınıf arkadaşı oldukları bilgisi vd.). Yazar tarafından Muazzez Akkaya ve Sezai Karakoç adlarına da yer verilmesi hikâyenin inandırıcılığının arttırılması için izlenen bir yol olarak görünmektedir. Doğum tarihi ile ilgili bilgi vererek sayısal veriler eklediği yazısında yapmış olduğu hesapta matematik hatası bulunmaktadır (sayıların yazımı ile ilgili tespit edilen yazım yanlışları da düzeltilmeden aktarılmıştır). Yazının yayımlandığı 2016 yılı yazarın doğum yılı olan 1990'dan çıkarıldığında yirmi beş değil yirmi altı sayısı elde edilmektedir yani şairin yirmi altıncı ölüm yıldönümüdür. Bu hesaplama iki yerde yanlışlığa sebebiyet vermiş yirmi beş yıl önce bugün ölüyor ve yirmi beşinci ölüm yıldönümü demiştir. Ayrıca bu tümcelerde örtmece kullanmadığı da dikkat çekicidir. Duygusal bir yazı olmasına rağmen ölüm kavramını başka ifadelerle güzel adlandırmaya gerek duymadan doğrudan kullanmıştır. Şairin dizeleri kişileştirilmiş (ölümsüz hazine), son tümcesini metaforik bir ifade (gönüllerimizde biriken paslar silinir ümidiyle) ile tamamlamıştır.

Ne var ki Cemal Süreya'nın soyadındaki ikinci "y" harfini Sezai Karakoç'la Muazzez Akkaya üzerine girdiği iddiayı kaybetmesi nedeniyle attığı, Cemal Süreya yerine Cemal Süreya şeklinde ad soyadını kullanmaya başladığı iddiası doğru kabul edilmemektedir. Soyadından ikinci "y" harfini atmasının sebebi Cemal Süreya'nın anlatımına göre, kendisinin arkadaşıyla bir telefon numarası üzerine girdiği iddiayı kaybetmesidir. Sosyal medyada Reha Muhtar'ın anlatmış olduğu hikâye ve benzerleri mevcuttur. Ancak Cemal Süreya'nın kendisi soyadından harf atmasının telefon numarasıyla ilgili bir iddiayı kaybetmesinden kaynaklandığını şöyle ifade eder: "O zaman çok güvenirdim belleğime. Telefon numaralarını falan kaydetmezdim. Belki de kaydetmediğim için kalırdı. Ona dedim ki, eğer bu böyleyse, ismimden bir harf atarım dedim. Kaybedince, ismimde harf aradım, iki tane olandan birini atmak daha uygun geldi." Söz konusu telefon numarası da (güvercin kanadından kısaltılarak elde edilmiş bir sözcük olan) Üvercinka olarak hitap ettiği kişinin telefon numarasıdır (http-47). Yalan haber ve türevlerinden yanlış bilgilendirme, uydurma haber (asparagas) çerçevesinde değerlendirilebilir.

Sonuç

Günümüzde hızla haber üretme ve iletme kaygısı beraberinde aynı hızla yayılan bilginin doğru, tarafsız ve güvenilir olup olmadığını anlama zorunluluğunu da getirmiştir. Bu doğrultuda dünyada ve Türkiye'de kullanılan doğrulama/yanıtlama platformları şüpheli bilgileri kamuya açık kaynaklar aracılığıyla inceleyerek insanlara doğru bilgi sunarken bu bilgilerin yer aldığı haber metinlerinin kodlarını anlama ve çözümleme ihtiyacına eleştirel söylem çözümlemeleri cevap vermektedir. Eleştirel söylem çözümlemeleri yorumlayıcı, çözümleyici işlevleriyle metinlerdeki örtük anlamı ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'de kullanılan doğrulama platformları tarafından (teyit.org, malumatfurus.org, dogrulukpayi.com, yalansavar.org) sahte/yalan olduğu kanıtlanmış

haber metinleri seçilmiş; içeriğinde yer alan retorik unsurların neler olduğu ve kullanımları değerlendirilmiştir. Özellikle ulusal basında yer alan çeşitli amaçlarla (ideoloji, ötekileştirme, kitleleri yönlendirme, ekonomik kaygılarla haber üretme, vd.) meydana getirilen bu haberlerin *haber gizleme (misinformasyon) yanlış bilgilendirme, yanlış yönlendirme, uydurma haber (asparagas), vd.* özellikleri taşımaları sebebiyle gerek yazılı basında gerekse sosyal medya düzeninde söylem farkındalığının arttırılmasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2006). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Arsan, E. (2005). *Gazetecilik ve Habercilik*. [(der). Sevda Alankuş (içinde). "Çatışma ve Savaş Dönemlerinde Gazetecilik", 125-151]. İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
- Alan, N. (2022). Vesîletü'n-Necât'ta Bağımsız Gönderim Ögeleri. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 5, 1-17.
- Aydoğan, A. ve Geray, H. (2010). *Televizyon Haberciliğinde Etik*. [(der). Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (içinde), "Yeni İletişim Teknolojileri ve Etik", 305-321]. Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Bozkurt, F. (2022). *Metindilbilim Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Büyükaşar, M. (2019). *Haber ve Doğruluk İlişkisi: "Yalan Haber" ve Doğrulama Pratikleri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Büyükkantarcioglu, N. (2006). *Dilbilim: Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar*. [(haz). Ahmet Kocaman (içinde), "Söylemden İdeolojiye: Eleştirel Söylem Çözümlemesi", 101-114]. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Çakır, A. (2014). *Söylem Analizi, Ne Demek İstiyorsun?*. Konya: Palet Yayınları.
- Çobanoğulları, F. (2021). *Alman Gazete Haberlerinin Almanca Derslerinde Kullanılmak Üzere Eleştirel Söylem Çözümlemesi Bağlamında İncelenmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çömlekçi, M. F. (2019). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Haber Doğrulama Platformlarının Pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)*, Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı, 7, 1549-1563.
- Dahi, A. (2022). *Gerçek Sonrası Dönemde Sosyal Medya Dezenformasyonu ve Sahte Haberler: Türkiye'de Covid-19 Salgını Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniv.
- Değirmencioğlu, G. (2014). *Yöntem ve Örneklerle Araştırmacı Gazetecilik*. Kocaeli: Volga Yay.
- Devran, Y. (2010). *Haber, Söylem, İdeoloji*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Doyuran, L. (2018). Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 301-323.
- Dursun, Ç. (2005). *Gazetecilik ve Habercilik*. [(der). Sevda Alankuş (içinde), "Haber ve Habercilik/Gazetecilik Üzerine Düşünmek", 69-90] İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
- Elbirlik, T. (2015). *Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi*. Doktora Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

- Ercan, G. S. ve Danış P. (2019). Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 527-552.
- Fairclough, N. (1998). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Filizok, R. (2012). Dilbilgisi ve Edebiyat Öğretimi İçin Yeni Bir Hedef: Cümle Grameri-Metin Grameri-Söylem Grameri.
<http://www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1913> [Erişim Tarihi: 24.05.2023].
- Gılıç, R. Z. (2019). *Çeviri Bilimde Güncel Çalışmalar I* [(içinde) "İdeoloji, Söylem, İdeolojik Söylem, Söylem Analizi, Politik Söylem ve Çeviri İlişkisi", 111-153]. Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Günay, D. (2017). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Papatya Bilim.
- Günay, D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Bilim.
- Gürses, F. (2018). Demokratik Toplum ve Araştırmacı Gazetecilik: Amerika Birleşik Devletleri'nden Örnekler. *Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 16. Communication Millennium Özel Sayısı, 26(3), 179-203.
- Hirik, E. (2023). Türkçede Söylem Belirleyici Olarak Soru Yapılı İfadeler. *Dil Araştırmaları*, 32, 55-73.
- İlgen, B. (2015). *Türkçe Sözcük Anlam Belirsizliği Giderme*. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İşeri, K. (2021). *Sözden Yazıya Dile Gelen Metin*. (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kahraman, S. (2015). *Dilde Çok Anlamlılık ve Belirsizlik*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Karahan, F. (2006). Biçembilim ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi Bağlamında Dedikodu Sütunlarına Yönelik Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 89-118.
- Karataş, Y. (2008). *Metin İncelemesinde Söylembilim Yöntemi 'Binbir Gece Masalları' Üzerinde Bir Uygulama*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Keşgin, Y. ve Ünlü D. G. (2021). COVID-19 Aşısı ve Yalan Haber: Aşılama Öncesinde Bireylerin Yalan Haber İçeriklerini Fark Etme, Takip Etme, Takip Etme ve Teyit Etme Eğilimlerinin Belirlenmesi. *İleti-ş-im* 35, 32-55.
- Kılıç, Ö. (2019). *İletişimsel Bir Patoloji Olarak Yalan: Sosyal Medya ve Haber Siteleri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kocabay Şener, N. (2018). "Doğruluk Kontrol Merkezi" ve "Yalan Haber" Kavramlarına İlişkin İçeriklerin Medyada Yansımalarının Araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (AKİL)*, (30), 355-373.
- Mantzarlis, A. (2017). In its First Decade, PolitiFact Helped Define Political Fact-checking far Beyond Washington, D.C. Poynter.
<https://www.poynter.org/news/its-first-decade-politifact-helped-define-political-fact-checking-far-beyond-washington-dc> [Erişim Tarihi: 24.05.2023]
- Marks, L. (2001). *A Little Glossary of Semantics*.

http://www.revue-texto.net/Reperes/Glossaires/Glossaire_en.html

[Erişim Tarihi: 24.05.2023]

Matheson, D. (2005). *Media Discourses- Analysing Media Texts*. New York: Open Univ Press.

Mantzarlis, A. (2022). *Gazetecilik, Sahte Haber ve Dezenformasyon*. [(içinde), "Doğrulama 101", Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, 85-98]. Fransa.

Onan, B., Tiryaki E. (2012). Türkçede Örtülü Anlam Oluşturan Unsurlar ve Ana Dili Öğretimindeki İşlevleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 223-240.

Özbek, N. (1998). Türkçede Söylem Belirleyicileri. *Dilbilim Araştırmaları*, 37-47.

Özer, Ö. (2022). Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Haber Örnekleri Üzerinden Bir İnceleme. *Etkileşim*, 9, 36-54.

Sarı, İ. (2020). Dede Korkut Kitabı'nda Söylem Belirleyiciler. *bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 93, 29-52.

Simpson, P., Mayr, A. ve Statham, S. (2019). *Language and Power: A Resource Book for Students*. Londra- New York: Routledge.

<https://www.scribd.com/document/541496938/preview-9780429889134-A35584418>
[Erişim Tarihi: 24.05.2023].

Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/ Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Şah, U. (2020). Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 210-231.

Tokgöz, O. (1981). *Temel Gazetecilik*. Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Uzun, R. (2007). *İletişim Etiği, Sorunlar ve Sorumluluklar*. İletişim Fakültesi Kırkinci Yıl Kitaplığı. Ankara: Gazi Üniversitesi.

van Dijk, T. A. (1988). *News As Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale.

van Dijk, T. A. (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. [(Ed.) Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, "In The Handbook of Discourse Analysis", 352-378]. Oxford: Blackwell Publishing.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Wardle, Claire ve Derakhshan, Hossein (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*.

<chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/http://tverezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf> [Erişim Tarihi: 25.05.2023].

Viner, K. (2017). A Mission for Journalism in a Time of Crisis. *The Guardian*.

<https://www.theguardian.com/news/2017/nov/16/a-mission-for-journalism-in-a-time-of-crisis> [Erişim Tarihi: 24.05.2023].

Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus Logico-Philosophicus*. [(Almanca/İngilizce Basımı 1990, (çev). Oruç Aruoba)]. İstanbul: Metis Yayınları.

Yıkılmış, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde Empati Dili (Söylem Çözümlemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

İnternet Kaynakları

- (http-1):<https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük [Erişim Tarihi: 27.04.2023]
- (http-2):<https://www.ntv.com.tr/turkiye/gelecek-partili-baskan-yardimcisi-emine-ercandogdu-olduruldu,YFFo5mIEVkiWiyeyozhfjNg> [Erişim Tarihi: 15.05.2023]
- (http-3):<https://www.ntv.com.tr/turkiye/gabonlu-genc-kizin-sir-olumu-son-goruntusunda-ciplak-ayakla-kosuyor,vcFmljzwSkS3qmWGssd2Lw> [Erişim Tarihi: 15.05.2023]
- (http-4):<https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiyenin-ilk-bobrek-nakilli-hastalarindan-olan-dernek-baskani-oldu,uCK9IGpAL0CIgHH28W1uyA#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20ilk%20b%C3%B6brek%20nakilli%20hastalar%C4%B1ndan%20olan%20Akdeniz%20B%C3%B6brek%20Hastalar%C4%B1,tedavi%20g%C3%B6rd%C3%BC%C4%9F%C3%BC%20hastaneye%20ya%C5%9Fam%C4%B1n%C4%B1%20yitirdi.> [Erişim Tarihi: 15.05.2023]
- (http-5): <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8875yne620o> [Erişim Tarihi: 15.05.2023]
- (http-6):<https://www.trthaber.com/haber/dunya/biden-beyaz-ustunlugu-anavatanimizdaki-en-tehlikeli-teror-tehdididir-767172.html#:~:text=ABD'deki%20beyaz%20%C3%BCst%C3%BCnl%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BC%20ele%C5%9Ftiren,ter%C3%B6r%20tehdididir.%22%20ifadesini%20kulland%C4%B1.&text=Biden%2C%20Washington%20D.C.'de%20bulunan,%C3%9Cniversitesi'nin%20mezuniyet%20t%C3%B6reninde%20konu%C5%9Ftu.> [Erişim Tarihi: 16.05.2023]
- (http-7):<https://tr.euronews.com/2021/06/28/bm-insan-haklar-komiseri-dunyada-ozellikle-afrikal-lara-kars-sistematik-rkc-l-k-var> [Erişim Tarihi: 16.05.2023]
- (http-8):<https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/istanbulda-vahset-esi-ile-oglu-oludurup-intihar-etti> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-9):<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/05/20/m04.html> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-10):<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/06/10/a00.html> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-11):<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/2006/4/12/6> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-12):<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/izmirde-vahset-bosanma-asamasindaki-esini-oldurup-eglenmeye-gitmis-42249747> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-13):<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/denizlide-fatma-cetini-oldurup-ormana-gommustu-kan-donduran-ifade-42245169> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-14):<https://www.sozcu.com.tr/2023/saglik/saglik-bakani-koca-influenza-rsvnin-onune-gecti-7551504/> [Erişim Tarihi: 17.05.2023]
- (http-15):<https://www.malumatfurus.org/ingilizce-haber-anlamina-gelen-news-kelimesinin-kokeni-hakkındaki-yanlis-bilgi/> [Erişim Tarihi: 20.05.2020]
- (http-16):<https://www.habercuk.com/konvoy-cetesi-korku-saciyor/19049/>

- [Erişim Tarihi: 21.05.2023]
- (http-17):<https://www.gazetevatan.com/galeri/uzmanlardan-bogulma-vakalarina-karsi-uyari-2096971/1> [Erişim Tarihi: 21.05.2023]
- (http-18):<https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/kilicdaroglu-hayal-kirikligi-batinin-guvenligi-daglara-karlar-yagdi-artik-kalp-yok-mu/2> [Erişim Tarihi: 21.05.2023]
- (http-19):<https://www.sabah.com.tr/finans/ekonomi/ingiltere-merkez-bankasi-politika-faizini-yukseltti-6469866> [Erişim Tarihi: 21.05.2023]
- (http-20):<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/saglik/kemiklerin-sessiz-hastaligi-belirti-vermeden-ilerliyor-ozellikle-kahve-icenlerde-goruluyor-922056> [Erişim Tarihi: 21.05.2023]
- (http-21): <https://listelist.com/ekrem-imamoglu-komik-tweet/> [Erişim Tarihi: 21.05.2023]
- (http-22):<https://www.milliyet.com.tr/gundem/canikli-piyasaları-manipule-etmeye-calisiyorlar-6951536> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-23):<https://www.milliyet.com.tr/gundem/chpli-erkek-28-mayistaki-secim-referandum-niteliginde-olacak-6951659> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-24):<https://www.takvim.com.tr/dunya> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-25):<https://www.sozcu.com.tr/2023/ekonomi/nur-topu-gibi-vergilere-hazir-misiniz-7691032/> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-26):<https://www.sozcu.com.tr/2023/dunya/yunanistan-pazar-gunu-sandiga-gidiyor-degisim-vaadi-one-cikiyor-7687744/> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-27):<https://www.haberler.com/yerel/bu-ilcede-zengin-fakir-demedem-herkese-esit-yardim-14712643-haberi/> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-28):<https://www.ogunhaber.com/genel/depremedeler-icin-gece-gunduz-afet-konutu-mesaisi-2454922h.html> [Erişim Tarihi: 22.05.2023]
- (http-29):<https://www.secimturk.net/2018-se%C3%A7im/parti-tan%C4%B1t%C4%B1m%C4%B1/sloganlar> [Erişim Tarihi: 23.05.2023]
- (http-30):<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380323> [Erişim Tarihi: 24.05.2023]
- (http-31):
https://books.google.kz/books?id=SkYdEAAAQBAJ&pg=PR11&lpg=PR11&dq=jayson+blair+yalan+haberleri&source=bl&ots=6BBOZut_z8&sig=ACfU3U0YKvd-L2QMt9DxMAn7IPPfUjoeww&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwip-aHk2qv-AhXO6CoKHYa-Cw0Q6AF6BAgYEAM#v=onepage&q=jayson%20blair%20yalan%20haberleri&f=false [Erişim Tarihi: 25.05.2023]
- (http-32):<https://www.gazetevatan.com/gundem/yalan-habercilik-kazan-kaldirtti-9360> [Erişim Tarihi: 25.05.2023]
- (http-33):<https://www.hurriyet.com.tr/yalan-habere-azparagaz-adi-nasil-verildi-148888> [Erişim Tarihi: 25.05.2023]
- (http-34):<https://www.voaturkce.com/a/a-17-a-2004-09-27-21-1-87957032/828610.html> [Erişim Tarihi: 25.05.2023]

- (http-35):chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/digital-news-report-2018.pdf [Erişim Tarihi: 25.05.2023]
- (http-36):<https://teyit.org/kullanım-kosullari> [Erişim Tarihi: 26.05.2023]
- (http-37):<https://izlemedeyiz.org/projeler/> [Erişim Tarihi: 26.05.2023]
- (http-38):<https://www.malumatfurus.org/hakkinda/> [Erişim Tarihi: 26.05.2023]
- (http-39):<https://www.takvim.com.tr/galeri/guncel/hukumetin-deprem-bolgesine-ancak-3-gun-sonra-geldigi-17-agustosun-uzerinden-22-yil-gecti> [Erişim Tarihi: 29.05.2023]
- (http-40):<https://teyit.org/analiz/bulent-ecavitin-17-agustos-depreminde-afet-bolgesine-gunler-sonra-gittigi-iddiasi> [Erişim Tarihi: 29.05.2023]
- (http-41):<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/chpnin-kurtlerle-iliskisi-41906297> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]
- (http-42):<https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/aziz-sancar-in-kizlara-uyari-basligi-altinda-dusuncelerini-belirtti-iddiasi> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]
- (http-43):<https://teyit.org/analiz/kizlara-uyari-basligiyla-yayinlanan-yazinin-aziz-sancara-ait-oldugu-iddiasi> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]
- (http-44):<https://www.sabah.com.tr/avrupa/2016/12/29/nazi-roketi-72-yil-sonra-new-yorku-vuracak-1483020296> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]
- (http-45):<https://yalansavar.org/2017/04/05/uydurma-haberler-ve-medyada-sazan-avi/> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]
- (http-46):<https://archive.is/e6eD9#selection-745.1-957.1> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]
- (http-47):<https://www.malumatfurus.org/reha-muhtarla-cemal-sureya-hatirati/> [Erişim Tarihi: 30.05.2023]